

Cumhuriyet İlahiyat Dergisi - Cumhuriyet Theology Journal
ISSN: 2528-9861 e-ISSN: 2528-987X
December / Aralık 2020, 24 (3): 1263-1284

Sultan II. Abdülhamid'in Eşleri ve Nikâh Meselesi

Wives of Sultan Abdülhamid II and The Issue of Their Marriages

Mustafa Ateş

Dr. Öğr. Üyesi, Kütahya Dumlupınar Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi, İslam Hukuku
Anabilim Dalı
Assistant Professor, Kütahya Dumlupınar University, Faculty of Islamic Sciences
Department of Islamic Law
Kütahya, Turkey

mustafa.ates@dpu.edu.tr [orcid.org/ 0000-0001-7449-5454](https://orcid.org/0000-0001-7449-5454)

Abdullah Erdem Taş

Dr. Öğr. Üyesi, Kütahya Dumlupınar Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi
İslam Tarihi Anabilim Dalı
Assistant Professor, Kütahya Dumlupınar University Faculty of Islamic Sciences
Department of Islamic History
Kütahya, Turkey

abdullah.tas@dpu.edu.tr [orcid.org/ 0000-0002-2680-7713](https://orcid.org/0000-0002-2680-7713)

Article Information / Makale Bilgisi

Article Types / Makale Türü: Research Article / Araştırma Makalesi

Received / Geliş Tarihi: 11 August / Ağustos 2020

Accepted / Kabul Tarihi: 11 December / Kasım 2020

Published / Yayın Tarihi: 15 December / Aralık 2020

Pub Date Season / Yayın Sezonu: December / Aralık

Volume / Cilt: 24 **Issue / Sayı:** 3 **Pages / Sayfa:** 1263-1284

Cite as / Atıf: Ateş, Mustafa – Taş, Abdullah Erdem "Sultan II. Abdülhamid'in Eşleri ve Nikâh Meselesi [Wives of Sultan Abdülhamid II and The Issue of Their Marriages]". *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi-Cumhuriyet Theology Journal* 24/3 (Aralık 2020): 1263-1284.

<https://doi.org/10.18505/cuid.779316>

Wives of Sultan Abdülhamid II and The Issue of Their Marriages

Abstract: The concubines, with whom the sultans lived a family life, were classified according to a certain hierarchy in the Harem. The first wives of the sultan and those who gave birth were called *Kadınefendi*. The other wives with a lower status than the *Kadınefendi* wives were called *İkbal Hanımefendi*. According to Islamic law, marriage with a concubine is not like a marriage with a free woman. If a marriage is desired, the concubine must be freed. Until the 19th century, sultans did not marry their concubines for a few exceptions. In the 19th century, the legal status of concubines in the Ottoman Empire became controversial. The countries of origine changed when the Ottoman Empire was unable to conquer new territory. Consequently, the enslavement procedure of prisoners of war disappeared. Instead, Caucasian immigrants, who had to leave their homeland mainly due to the Russian attacks, gave their daughters to the Ottoman palace so that they would not suffer misery and could reach important positions in the future. Among these were orphans from poor families as well as those from noble Caucasian dynasties. Even though the young women in the palace were called concubines, at least some of them were free/Muslim persons. This meant, that they could not be enslaved according to Islamic law. Although there was no problem for those who served in the palace, a remarkable situation emerged for the would-be spouses of the sultan. Could a woman from a free and Muslim family be the sultan's wife without a marriage bond? Was the limitation of the *Kadınefendi* numbers to four (in times of Sultan Abdülaziz) due to the Islamic law principle, that a man could marry maximum four wives? Was there a marriage ceremony (nikâh) for *Kadınefendi* wives? What was the situation of the *İkbal*? Satisfactory answers to these questions have not been given yet. However, there are no official records it was claimed that lately sultans married especially their concubines who were Abkhaz descendants and included them among their wives in this way, because they were free and Muslims. Thus, the matter whether Sultan Abdülhamid II's wives were concubines or wedded became the subject of some research today. Memoires claim that almost all of Sultan Abdülhamid's wives were free and of Muslim origin. According to this, it was said that the wives of Sultan Abdülhamid could not have the status of the concubine and that their relationship should have been by marriage. On the other hand, considering that a maximum of four women can be married according to Islamic law, the marriage of the Sultan, who had thirteen wives, raised juristic questions. This problem was most clearly seen in the inheritance case filed by his heirs after the death of Sultan Abdülhamid. In this case, where it was claimed that Sultan Abdülhamid was married to nine wives, no objection was made to that claim. In this study, information about the wives of Sultan Abdülhamid and their legal status was tried to be determined through the documents related to their salaries during the 2nd Constitutional Era. Besides, the issue of nine wedded women, which emerged in the case of Sultan Abdülhamid's inheritance, was evaluated in terms of *fiqh* (Islamic jurisprudence). Sultan Abdülhamid was never accused of marriages contrary to Islamic law by his opponents during and after his reign. From this point of view, it can be said that there was no situation contrary to Islamic law regarding the Sultan's harem at that time. This might be due to three possibilities: Firstly, some wives have concealed the truth in the court, which is the weakest possibility according to the data obtained. Secondly, the *talaq* (divorcement) was hidden by Sultan Abdülhamid and his wives were not aware of it. This possibility has been found to be problematic when evaluated in terms of *Hanafi fiqh*. Thirdly, the practice of *al-nikâh al-tanazzuhî* (marriage performed in order to avoid from fornication). Considering the correspondence between the state departments in the period starting with the 2nd Constitutional Monarchy and until the Republic, it is clear that the *Kadınefendis* were regarded as married wives (their number was limited to four), while the *İkbals* were regarded as concubines. From this point of view, it is thought that the most plausible possibility is that the *İkbals* were regarded as concubines and their marriages were *al-nikâh al-tanazzuhî*.

Keywords: Islamic Law, Ottoman History, Abdülhamid II, Harem, Jāriya, Nikâh.

Sultan II. Abdülhamid'in Eşleri ve Nikâh Meselesi

Öz: Padişahların aile hayatı kurduğu cariyeleri Harem'de belli bir hiyerarşiye göre rütbe almışlardır. Padişahın ilk eşleri ve ona çocuk doğuranlara *Kadınfendi*; kadınefendilerden bir alt statüde bulunan padişah hanımlarına ise *İkbal Hanımefendi* denilmiştir. İslam hukukuna göre cariyeye ile evlilik hür kadın ile evlilik gibi değildir. Çünkü cariyeye nikâh kıyılmaz, şayet nikâh kıyılmak istenirse cariyenin azat edilmesi gerekir. Padişahların cariyelerine nikâh kıyması, 19. yüzyıla kadar bir iki istisna dışında vâki olmamıştır. 19. yüzyılda ise Osmanlı Devleti'nde cariyelerin hukukî statüsü tartışmalı hale gelmiştir. Osmanlı Devleti savaşlar yoluyla artık toprak kazanmak şöyle dursun elindeki toprakları bile muhafaza edemez duruma gelince saraya gelen cariyelerin ana kaynağı da değişmiştir. Artık savaş esirlerinden köleleştirme şeklindeki usul kaybolmuş; daha çok Rus saldırıları dolayısıyla memleketini terk etmek zorunda kalan Kafkas muhacirlerinin kızlarının saraya alınması uygulaması başlamıştır. Kafkas muhacirleri, sefalet çekmesin ve ileride önemli mevkilere gelebilsin diye kızlarını Osmanlı sarayına veriyorlardı. Bu kızların içerisinde fakir ailelerden gelen öksüz/yetimler olduğu gibi soylu Kafkas hanedanlarından gelenler de vardı. Sarayda bulunan kızlara cariyeye deniliyordu ama bunların en azından bir kısmı hür/Müslüman kişilerdi. Yani İslam hukukuna göre köleleştirilemezlerdi. Bunlardan saray içi hizmet görenler için bir sıkıntı bulunmuyorsa da padişaha eş olacaklar açısından dikkat çekici bir durum ortaya çıkmıştı. Hür ve Müslüman bir aileden gelen bir kız yahut en azından böyle bir şüphe terettüp edenler nikâh bağı olmadan padişahın hanımı olabilir miydi? Sultan Abdülaziz döneminden itibaren kadınefendilerin sayısının dörtle sınırlanması, şer'î olarak bir erkeğin nikâhla en fazla dört eş alabileceğinden hareketle mi getirilmişti? Kadınefendilere nikâh kıyılmış mıydı? İkballerin durumu neydi? Bu sorulara henüz yeterli/tatmin edici cevaplar verilebilmiş değildir. Ancak son dönemde padişahların, elimizde resmî kayıtları olmasa da hukukî statüleri müsait olmaması sebebiyle (hür ve Müslüman olduklarından) özellikle Abhaz soylu cariyelerine nikâh kıyıp bu şekilde onları eşleri arasına kattığı iddia edilmektedir. Bu minvalde Sultan II. Abdülhamid'in (öl. 1336/1918) eşlerinin, cariyeye mi yoksa nikâhlı zevce mi olduğu hususu da günümüzde bazı araştırmalara konu olmuştur. Hatıratlardan yola çıkılarak Sultan Abdülhamid'in eşlerinin neredeyse tamamının hür ve Müslüman asıllı olduğu iddia edilmiştir. Buna göre Sultan Abdülhamid'in zevcelerinin cariyeye statüsünde olamayacağı ve birlikteliklerinin nikâhla olabileceği söylenmiştir. Öte yandan İslam hukukuna göre en fazla dört kadınla nikâh kıyılabilen kadınefendilerde on üç eşi olan Sultan'ın evlilikleri hukukî açıdan soru işaretleri oluşturmuştur. Bu problem en bariz şekilde Sultan Abdülhamid'in vefatından sonra vârislerin açtığı veraset davasında görülmüştür. Sultan Abdülhamid'in dokuz hanımla birden nikâhlı olduğu öne sürülen bu davada, söz konusu iddiaya herhangi bir itiraz yapılmamıştır. Bu çalışmada, Sultan Abdülhamid'in eşleriyle ilgili bilgiler ve devlet nezdindeki hukukî statüleri, 2. Meşrutiyet döneminde kendilerine verilen maaşlara ilişkin belgeler üzerinden tespit edilmeye çalışılmıştır. Ayrıca Sultan Abdülhamid'in mirasıyla ilgili veraset ilamı davasında ortaya çıkan nikâhlı dokuz hanım meselesi fikhî açıdan değerlendirilmiştir. Sultan Abdülhamid, saltanatı döneminde ve sonrasında muhalifleri tarafından hiçbir şekilde şeriata aykırı nikâh yahut evlilikle suçlanmamıştır. Buradan hareketle o dönemde Sultan'ın haremiyle ilgili İslam hukukuna aykırı bir durumun öne çıkmadığı söylenebilir. Diğer taraftan mahkemeye konu olan dokuz hanımla nikâhı meselesi İslam hukuku açısından üç ihtimali öne çıkarmaktadır. Bunlardan birincisi mahkemede bazı hanımların hakikati gizlemiş olmalarıdır ki elde edilen verilere göre bu en zayıf ihtimaldir. İkincisi Sultan Abdülhamid tarafından talakın gizlenmesi ve hanımlarının da bundan haberdar olmamasıdır. Bu ihtimal ise Hanefî fikhî açısından değerlendirildiğinde problemlili görülmüştür. Üçüncü ihtimal de *nikâh-ı tenezzühî* uygulamasıdır. 2. Meşrutiyet'le başlayıp Cumhuriyet'e kadar olan dönemde devlet daireleri arasındaki yazışmalar dikkate alındığında kadınefendilerin nikâhlı zevce -ki bunların sayısı dörtle sınırlandırılmıştır-, ikballelerin ise cariyeye statüsünde değerlendirildiği açıktır. Buradan hareketle nikâh meselesiyle ilgili olarak zikri geçen ihtimallerden en makulünün, ikballelerin cariyeye statüsünde görülüp onlara nikâh-ı tenezzühî kapsamında nikâh kıyılmış olduğu düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: İslam Hukuku, Osmanlı Tarihi, II. Abdülhamid, Harem, Cariye, Nikâh.

Giriş

Osmanlı Devleti'nin ilk dönemlerinde hanedan erkekleri genellikle komşu devletler yahut beyliklerden kız alarak evlilik yapıyorlardı. Ancak Kanuni Sultan Süleyman (öl. 974/1566) döneminden itibaren etrafta evlenilecek bey/despot kızı kalmayınca yahut böyle bir ihtiyaç görülmeince şehzadelerin/padişahların cariyelerle evlenmeye başladığını görüyoruz.¹ Bunun farklı sebepleri olmakla beraber esas etkenin Osmanlı Sarayı'nın ve hanedanın, otoritesine artık şerik kabul etmemesi olduğunu söyleyebiliriz. Nasıl ki devşirme sistemiyle Enderun'a alınan erkek çocuklardan ileride devlet hizmetlerini yürütecek bürokratlar, paşalar vs. yetiştiriliyorsa Harem'e alınan cariyelerden de hem padişaha eş olacak hanımlar hem de Harem-i Hümayûn vazifelerini yürütecek personel yetiştiriliyordu. Enderun'un paralelinde Harem-i Hümayûn bulunmaktaydı.²

Cariyelerle evlilik hususunda iki noktaya dikkat çekmemiz gerekiyor. Birincisi Harem'deki cariyelerin birçoğu istihdam cariyesi idi ki bunlar temizlik, aşçılık, kilercilik, nöbetçilik, kayıt-kuyud ve merasim işleri gibi haremde hiyerarşik yapısındaki sayısız iç hizmetleri yürütüyorlardı.³ Padişah'a eş olabilecek cariyeler ise özel bir eğitimden geçmiş, liyakatiyle öne çıkmış olanlardan seçiliyordu ki bunların seçimini de genellikle Valide Sultan yahut Hazine Ustası denilen rütbeli harem personeli gerçekleştiriyordu. Bizzat haremde içinden padişaha eş olacak cariye seçilebildiği gibi padişahın saray dışından yakınlarının konaklarından da cariye temin edilebiliyordu. Kız kardeşleri, güvendiği paşalar ve diğer devlet ricalinin padişaha hediye olarak iyi yetişmiş cariye sunması nadirattan değildi.⁴

Cariyelerle evlilik hususunda ikinci nokta da şudur: İslam hukukuna göre cariye ile evlilik hür kadın ile evlilik gibi değildir. Çünkü cariye nikâh kıyılmaz, şayet nikâh kıyılmak istenirse azat edilmesi gerekir. Böyle bir uygulama da bir iki istisna dışında 19. yüzyıla kadar Osmanlı Haremi'nde görülmemiştir.⁵

Padişahların aile hayatı kurduğu cariyeleri, Harem-i Hümayûn'da belli bir hiyerarşiye göre rütbe alıyorlardı. Padişahın ilk eşleri ve ona çocuk doğuranlara *Kadınfendi*; kadınfen-dilerden bir alt statüde bulunan padişah hanımlarına ise *İkbal Hanımefendi* deniliyordu. Buna göre padişahların eşleri, kadınfendi ve ikballerden oluşuyordu denilebilir. Bir cariye padişah eşi olma şerefine nail olursa kendisine samur kürk giydiriliyor, o da padişahın eteğini öperek merasimini icra ediyordu. Sonra kendisine müstakil bir daire verilip hizmetine çok sayıda cariye tahsis ediliyordu. Ayrıca padişah eşi olduğu için hazineye yüklüce bir maaş almayı da hak ediyordu.⁶

¹ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin Saray Teşkilatı* (Ankara: TTK, 2014), 133.

² Pierce dikkatli bir şekilde hazırladığı eserinde özellikle bu hususa vurgu yapmaktadır. Ona göre, askerî devlet anlayışından bürokratik devlet anlayışına geçişle beraber Harem, devletin merkezî kurumlarından biri hâline gelmiş; hanedanın kriz yaşadığı dönemlerde hükümlarlığın devamında önemli rol oynamıştır. Haremde iç düzenine bakıldığında kuvvetli bir hiyerarşi olduğu sonucuna varan Pierce'e göre Harem, Enderun'a çok benzemektedir ve Enderun gibi bir eğitim kurumu olarak değerlendirilmesi daha doğru olacaktır. Leslie P. Peirce, *The Imperial Harem Women and Sovereignty in the Ottoman Empire* (New York: Oxford University Press, 1993). Peirce'in eserinin değerlendirilmesi hususunda bk. Abdurrahman Atçıl, "Osmanlı Haremi'ne Dört Farklı Bakış", *Divan İlmî Araştırmalar* 15 (Şubat 2003), 247-258; Mustafa Çağatay Uluçay, *Harem II* (İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2017), 45.

³ Akgündüz, eserinde istihdam cariyesi ile istifraş cariyesini ayırmış olsa da aslında hukûkî olarak böyle bir ayırım bulunmamaktadır. Bütün cariyeler aynı hukukî statüdedir. Ancak uygulamaya bakarak Harem'deki cariyelerin çoğunluğunun hizmette bulduklarını az sayıda cariye ile padişah eşi olabildiğini söylemekte hiçbir beis yoktur. bk. Ahmet Akgündüz, *İslâm Hukukunda Kölelik ve Cariyelik Müessesesi ve Osmanlı'da Harem* (İstanbul: Osmanlı Araştırmaları Vakfı, 1995).

⁴ Uluçay, *Harem II*, 46, 62-70.

⁵ Uluçay, *Harem II*, 74. Mesela Sultan İbrahim usule aykırı olarak cariyelerinden birine sünnete uyma yolunda nikâh kıymıştı. Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin Saray Teşkilatı*, 134.

⁶ Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin Saray Teşkilatı*, 135.

Kadınefendi ve ikballerin cariye aslından gelmesi dolayısıyla bunların da nikâhı bulunmuyor ve sayıları değişebiliyordu. Mesela Sultan II. Mahmud'un (öl. 1255/1899) toplamda 9 *Kadını*; 4 *İkbali* olmuştu. Sultan Abdülmecid'in (öl. 1277/1861) de 9 *Kadını* ve bir o kadar da *İkbali* vardı. Çerâğ/Çırağ buyurup⁷ saraydan gönderdikleri bunların hâricindedir. Padişah vefat ettiğinde ise genellikle çocuğu olmayan, sadece kız çocuğu olan yahut erkek çocuğu vefat etmiş olan eşleri devlet ricalinden birileriyle evlendirilerek saray dışına çıkarılıyordu.⁸

Ancak şu da belirtilmelidir ki saray hiyerarşisinde kadınefendi sayısı en fazla yediye kadar çıkmış; Sultan Abdülaziz (öl. 1293/1876) döneminden (1861-1876) itibaren dörtle sınırlandırılmış ve devletin inkırazına kadar da bu usul devam etmiştir. İkballerde ise belli bir sınır konulmamıştır. İlk kadınefendiye başkadın deniliyor ve dört kadınefendiden biri vefat eder yahut çırağ buyrulup saraydan ayrılırsa boşalan yer bir alt kademedden dolduruluyordu. Genellikle yeni biri direkt bu hiyerarşiye dahil olmuyordu. Örneğin ikinci kadın vefat edince onun yerine üçüncü kadın geçiyor, üçüncü kadından boşalan yere dördüncü kadın, ondan boşalan dördüncü kadınığa da başıkbal, başıkbalden boşalan yere ikinci ikbal, ondan boşalan yere ise üçüncü ikbal atılıyor ve bu şekilde zincirleme en alt kademeye kadar gidiyordu.

19. yüzyılda Osmanlı haremine tesir eden mühim hadiseler yaşandı. İlk olarak köle satış yerleri 1847'den itibaren kapatılmış ve ferdi köle satışlarına da sınırlamalar getirilmiştir. Sonrasında yasaklar ve denetlemeler her geçen gün artmış ve nihayet 1909'da kölelik tamamen yasaklanmıştır.⁹ İşte bu ara dönemde Osmanlı Devleti savaşlar yoluyla artık toprak kazanmak şöyle dursun elindeki toprakları bile muhafaza edemez duruma gelince saraya gelen cariyelerin ana kaynağı da değişmiştir. Artık savaş esirlerinden köleleştirme şeklindeki usul kaybolmuş; daha çok Rus saldırıları dolayısıyla memleketini terk etmek zorunda kalan Kafkas muhacirlerinin kızlarının saraya alınması uygulaması başlamıştır. Kafkas muhacirleri, sefalet çekmesin ve ileride önemli mevkilere gelebilsin diye kızlarını Osmanlı sarayına veriyorlardı. Bu kızların içerisinde fakir ailelerden gelen öksüz/yetimler olduğu gibi soylu Kafkas hanedanlarından gelenler de vardı.¹⁰ Özellikle Abhaz hanedanlarının kızlarıyla yapılan evliliğin, ilk dönem Padişahların/Şehzadelerin Anadolu Beylerinin kızlarıyla yaptıkları evliliklere benzediği de söylenebilir.¹¹

Sarayda bulunan kızlara cariye deniliyordu ama bunların en azından bir kısmı hür/Müslüman kişilerdi. Yani İslam hukukuna göre köleleştirilemezlerdi. Bunlardan saray içi hizmet görenler için bir sıkıntı bulunmuyorsa da padişaha eş olacaklar açısından dikkat çekici bir durum ortaya çıkmıştı. Hür ve Müslüman bir aileden gelen bir kız yahut en azından böyle bir şüphe terettüp edenler nikâh bağı olmadan padişahın hanımı olabilir miydi? Sultan Abdülaziz döneminden itibaren kadınefendilerin sayısı dördü geçmemiş olup bu sınırlama, şer'î olarak bir erkeğin nikâhla en fazla dört eş alabileceğinden hareketle mi getirilmişti? Kadınefendilere nikâh kıyılmış mıydı? İkballerin durumu neydi?

Bu sorulara henüz yeterli/tatmin edici cevaplar verilebilmiş değildir. Ancak son dönemde padişahların, elimizde resmî kayıtları olmasa da hukukî statüleri müsait olmadığından

⁷ *Çerağ olmak* yahut *çırağ buyrulmak* ev bark verilip ve evlendirilip saraydan çıkarılan cariyeler için kullanılan bir tabirdir. bk. Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü* (İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1983), 1/352.

⁸ Uluçay, *Harem II*, 113-115; Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin Saray Teşkilatı*, 137-138.

⁹ *Düstür, Tertib-i Sâni* (Dersaadet: Matbaa-i Osmâniye, 1329), 1/831-832.

¹⁰ Hurşid Paşa, "Hurşid Paşa'nın Saray Hatıraları", *Hayat Tarih Mecmuası* 5 (Haziran 1965), 60-61.

¹¹ Leyla Açıba ve Mislimelek Hanım'ın hatıralarında özellikle vurgulanan husus, Sultan Abdülmecid döneminden itibaren Padişahların/Şehzadelerin genellikle soylu Abhaz/Çerkez kızlarıyla nikâhlandığıdır. Leyla Açıba, *Bir Çerkes Prensesinin Harem Hatıraları* (İstanbul: L&M Yayınları, 2004), 89, vd.; Mislimelek Hanım, *Haremden Sürgüne Bir Osmanlı Prensesi*, ed. Nemika Deryal Marşanoğlu (İstanbul: İnkılap Kitabevi, 2011), 24, vd.

1268 | Mustafa Ateş – Abdullah Erdem Taş, Sultan II. Abdülhamid'in Eşleri ve Nikâh Meselesi (hür ve Müslüman olduklarından) özellikle Abhaz soylu cariyelerine nikâh kıyıp bu şekilde onları eşleri arasına kattığı iddia edilmektedir.¹²

Sultan II. Abdülhamid'in eşleriyle nikâhı konusu hatırat türü eserlerde muğlak ifadelerle daha önce çok defa zikredilmiş olmakla beraber çok sayıda hanımla nikâh konusunda ilk defa bir açıklama getiren kişi Ekrem Buğra Ekinci olmuştur. Ekinci, *Sultan Abdülhamid'in Son Zevcesi Behice Sultan'la Altı Ay* (2017) başlıklı kitabında o dönemde saraya alınan kızlar hür olduklarından Padişah'ın bunlarla nikâh kıyarak evlendiğini, şer'î olarak dört hanım sınırı olmasından dolayı da yeni bir nikâh kıyacağı zaman eşlerinden birini boşadığını, boşanan bu eşin ise çoğu zaman boşanmadan haberi olmadığını ve saray içerisindeki yerini muhafaza ettiğini belirtmiştir. Yine bu tarz boşanmanın şer'î hukuka uygun olduğunu iddia eden Ekinci, ilave olarak cariyelerin hukukî statüsünde şüphe olduğunda *nikâh-ı tenezzüh* uygulamasına da başvurulduğunu zikretmiştir. Ancak direkt olarak Sultan Abdülhamid'in eşlerine kıydığı nikâhın, nikâh-ı tenezzüh olduğuna dair net ifadeler kullanmamıştır.¹³ Ekinci'nin açıklamasını yeterli bulmayan Ali Akyıldız, önce "Son Dönem Padişahların Nikah Meselesi" (2018) başlıklı makalesinde meseleyi tartışmış ve İstanbul Kismet-i Askeriye Sicil Defterlerindeki bir vevaset ilamına göre, tahttan indirildiği sırada Padişah'ın nikâhında dokuz hanım olduğu sonucuna ulaşmıştır. Meselenin bu noktadan sonra İslam hukukuna göre değerlendirilmesi gerektiğini, şimdiye kadar yapılan açıklamaların ise meseleyi vuzuha kavuşturmadığını belirtmiştir. Aynı hususu *Saray Harem ve Mahrem* (2019) kitabında da tekraren ele almıştır.¹⁴ Bu noktadan hareketle Sultan Abdülhamid'in eşleriyle nikâhı ve bunun İslam hukuku açısından değerlendirilmesi gerekli görülmüştür.

1. Sultan II. Abdülhamid'in Eşleri (Kadınfendiler ve İkballer)

Sultan II. Abdülhamid'in hayatı boyunca 13 hanımı ve sekizi erkek, dokuzu kız olmak üzere toplam 17 çocuğu olmuştur.¹⁵

Şehzadeliği döneminde ilk hanımı Nazikedâ (öl. 1312/1895) idi. Babası Abhazlardan Tsanba ailesinin reisi Arzakan Bey'di. Abdülhamid Han padişah olunca Nazikedâ, Başkadınefendi oldu ve 1895'te vefatına kadar bu statüsünü korudu.

Çerkezlerden Karzeg ailesine mensup Mehmed Paşa'nın kızı Bedrifelek Hanım (öl. 1348/1930), 1868'de Şehzade Abdülhamid ile evlendi ve eşi padişah olduğunda ikinci kadındı. 1895'te Başkadın Nazikedâ vefat edince onun yerine geçerek Başkadınefendi oldu. 1909'da tahttan indirildiğinde ve 1918'de vefat ettiğinde Sultan II. Abdülhamid'in Başkadını Bedrifelek idi.

Sultan II. Abdülhamid'in üçüncü hanımı, 1868'de evlendiği Nurefsun (Safnaz) (öl. 1333/1915), Ruslarla yapılan savaşta şehid olan Şermat Selim Bey'in kızı idi. Fakat bu hanım cırâğ buyrulularak İkinci Esvabçı Safvet Efendi ile evlendirildi ve saraydan ayrıldı.

¹² Ali Akyıldız, "Son Dönem Padişahlarının Nikah Meselesi", *Osmanlı İstanbulu V*, ed. Feridun M. Emecen vd. (İstanbul: İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi Yayınları, 2018), 693-712.

¹³ Ekrem Buğra Ekinci, *Sultan Abdülhamid'in Son Zevcesi Behice Sultan'la Altı Ay* (İstanbul: Timaş Yayınları, 2017), 169.

¹⁴ Akyıldız, "Son Dönem Padişahlarının Nikah Meselesi", 693-712; Ali Akyıldız, *Saray Harem ve Mahrem* (İstanbul: Timaş Yayınları, 2019), 245-262.

¹⁵ Sultan II. Abdülhamid'in eşlerine dair bilgiler arşiv vesikalarıyla beraber değerlendirilerek şu kaynaklardan alınmıştır: Anthony Dolphin Alderson, *The Structure of the Ottoman Dynasty* (London: Oxford at the Clarendon Press, 1956), 174; Ayşe Osmanoglu, *Babam Abdülhamid* (İstanbul: Güven Yayınevi, 1960), 233-249, vd.; Açıba, *Bir Çerkes Prensesinin Harem Hatıraları*, 28-32, 46-47, 52-53, vd.; Mislimelek Hanım, *Haremden Sürgüne Bir Osmanlı Prensesi*, 24-25, vd.; Mustafa Çağatay Uluçay, *Padişahların Kadınları ve Kızları* (İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2012), 244-252; Ekinci, *Sultan Abdülhamid'in Son Zevcesi Behice Sultan'la Altı Ay*, 180-182; Ömer Faruk Yılmaz, *Sultan İkinci Abdülhamid Han'ın Aile Hayatı* (İstanbul: Hamidiye Kitaplığı, 2018), 109-118; Akyıldız, "Son Dönem Padişahlarının Nikah Meselesi", 697-698; Akyıldız, *Saray Harem ve Mahrem*, 245-262.

1875'te evlendiği dördüncü eşi Bîdar Kadınefendi (öl. 1336/1918),¹⁶ saltanatının başlarında dördüncü kadınefendi iken Nurefsun/Safnaz'ın saraydan ayrılması ve 1895'te Başkadın Nâzikedâ'nın vefatı üzerine Padişah'ın İkinci Kadınefendiliğine yükseldi ve 1918'de Sultan Abdülhamid'den 40 gün önce vefat edene kadar bu statüsünü korudu.

1883'te evlendiği beşinci eşi Dilpesend (öl. 1319/1901), Çerkez soylularından Maksud Giray'ın kızı idi. Muhtemelen Nurefsun saraydan ayrıldıktan sonra, 10 Nisan 1883'den itibaren Dördüncü Kadınefendi, Başkadınefendi Nazikedâ'nın vefatı dolayısıyla 11 Nisan 1895'te Üçüncü Kadınefendi oldu. 1901'de vefat etti.

1885'te evlendiği altıncı eşi Mezide (öl. 1327/1909), Abhaz soylu Mikanba ailesinden Kaymat Bey'in kızı idi. Başıkbal iken 1895'ten itibaren Dördüncü Kadınefendi, Dilpesend Kadın'ın 1901'de vefatından sonra Üçüncü Kadınefendi oldu. Ocak 1909'da vefat etti.

1885 sonlarında evlendiği yedinci eşi Emsâlinur Kaya (öl. 1369/1950),¹⁷ ikinci ikbal idi. 1895'te başıkbal, 1901'de Dördüncü Kadınefendi oldu. Eşinin vefatından sonra uzun yıllar yaşadı ve 1950'de vefat etti.

1886'da evlendiği sekizinci eşi Müşfika Kayasoy (öl. 1381/1961),¹⁸ Abaza Beylerinden Ağır Mahmud Bey'in kızı idi. Destizer olan saray ismini Sultan Abdülhamid Kur'an'dan tefe'ül ederek Müşfika olarak değiştirmişti. Önceleri üçüncü ikbal idi. 1895'te ikinci ikbal, 1901'de başıkbal oldu. Sultan Abdülhamid tahttan indirildikten sonra vefatına kadar yanından ayrılmadı. 1961'de İstanbul'da vefat etti.

1890'da evlendiği dokuzuncu eşi, Receb Bata Bey Maan'ın kızı Sâzkâr Hanım (öl. 1364/1945) dördüncü ikbal idi. 1895'te üçüncü, 1901'de ikinci ikbal oldu. Eşiyle Selanik'e gidip bir sene sonra geri dönen bu hanım, hanedan sürgününden sonra kızıyla Beyrut'a gidip orada 1945'te vefat etti. Şam'daki Sultan Selim Camii hazîresine defnedildi.

1893'te evlendiği onuncu eşi Rabia Peyveste (öl. 1362/1943), Abhaz Osman Bey Emuhvari'nin kızı idi. Önceleri beşinci ikbal olan Peyveste Hanım, 1895'te dördüncü, 1901'de üçüncü ikbal oldu. Eşiyle Selanik'e gidip geri dönen bu hanım, hanedan sürgününde Paris'e gitti ve orada 1944'te vefat etti.

1896'da evlendiği on birinci eşi Fatma Pesend (öl. 1345/1927); Açba Prensi Sami Bey ile Tatar Prensi İsmail Mamleev'in kızı Fatma Hanım'ın kızları idi. Aynı zamanda Peyveste Hanım'ın da akrabasıydı. Önceleri beşinci ikbal olan Pesend Hanım, 1901'de dördüncü ikbal oldu. Eşiyle Selanik'e gidip geri dönen bu hanım sürgünden sonra 1925'te Paris'te vefat etti.

1900'de evlendiği on ikinci eşi Behiye Behîce (öl. 1389/1969), Abhaz soylularından Maan ailesinden Albuz Bey'in kızı idi. Sâzkâr Hanım'la da akrabaydı. Önceleri altıncı ikbal olan Behice Hanım, 1901'de beşinci ikbal oldu. Eşiyle Selanik'e gitmeyip İstanbul'da kalan Behice Hanım, eşinin vefatından sonra 1919'da Ayazağa Okul Komutanı Celal (Maan) Bey'le evlendi. 1924 sürgününde Napoli'ye gitti, 1969'da İstanbul'da vefat etti.

1904'te evlendiği on üçüncü eşi Saliha Nâciye (öl. 1342/1923), Abhazlardan Ankop ailesinden Aslan Bey'in kızı idi. Sultan Abdülhamid'in altıncı ve sonuncu ikbali idi. Eşiyle Selanik'e gitti ve İstanbul'a beraber dönüp vefatına kadar yanında kaldı. 1924 sürgününden az önce vefat etti.

Sultan II. Abdülhamid'in bu hanımlar dışında Dürdane, Calibos, Nazlıyâr ve diğer bazı gözdeleri olduğu da kaynaklarda zikredilmektedir.

¹⁶ Sultan Abdülhamid'in bütün eşlerine nikâh kıydığını belirten gelini Mislimelek Hanım, Bîdar Kadın dışındakilerin nikâhının sadece saray içinde bilindiği; Bîdar Kadın'ın nikâhının ise herkese duyulduğu ve ayrıca düğün tertip edildiğinden bahsetmektedir. bk. Mislimelek Hanım, *Haremde Sürgüne Bir Osmanlı Prensesi*, 53.

¹⁷ *Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA)*, 30.10.00, 203.391.27, 10.04.1948.

¹⁸ *BCA*, 30.1.00, 49.290.1, Dosya Ek:D, 1948.

Tablo 1: Saltanatı Esnasında Sultan Abdülhamid'in Eşleri ve Rütbe Değişiklikleri

Eşler-İzdivaç Tarihleri	Cülus	Safnaz Talak	Nazikeda Vefat	Dilpesend Vefat
	1876	1878	1895	1901
Nâzikedâ (Nazvede)-1863	Başkadın	Başkadın	Vefat	-
Nurefsun (Sâfinâz)-1868	İkinci Kadın	Talak/Çırağ	-	-
Bedrifelek-1868	Üçüncü Kadın	İkinci Kadın	Başkadın	Başkadın
Bîdâr-1875	Dördüncü Kadın	Üçüncü Kadın	İkinci Kadın	İkinci Kadın
Dilpesend-1883	-	-	Üçüncü Kadın	Vefat
Mezîde (Merve, Mestâne)-1885	-	-	Dördüncü Kadın	Üçüncü Kadın
Emsâlinur-1885	-	-	Başıkbal	Dördüncü Kadın
Müşfika (Destizer)-1886	-	-	İkinci İkbal	Başıkbal
Sâzkâr-1890	-	-	Üçüncü İkbal	İkinci İkbal
(Rabia) Peyveste-1893	-	-	Dördüncü İkbal	Üçüncü İkbal
Fâtıma (Pesend)-1896	-	-	-	Dördüncü İkbal
Behiye Behice-1900	-	-	-	Beşinci İkbal
Sâliha Nâciye-1904	-	-	-	-

2. Sultan II. Abdülhamid'in Tahttan İndirilmesi ve Eşlerinin Durumu

Sultan II. Abdülhamid'in 27 Nisan 1909'da tahttan indirilmesinden sonra hayatta olan 9 eşinin saray teşrifatına göre son durumları şöyledi:

1. Başkadınefendi Bedrifelek
2. İkinci Kadınefendi Bîdâr
3. Dördüncü Kadınefendi Emsâlinûr
4. Başıkbal Müşfika
5. İkinci İkbâl Sâzkar
6. Üçüncü İkbâl Peyveste
7. Dördüncü İkbâl Fatma Pesend
8. Beşinci İkbâl Behice
9. Altıncı İkbâl Sâliha Nâciye

Tahttan indirildiği günün gecesinde Selanik'e götürülen Padişah'ın yanında eşlerinden Müşfika, Nâciye, Sâzkâr, Peyveste ve Fatma Pesend Hanımlar bulunuyordu. Kadınefendiler İstanbul'da çocuklarının yanında kalmış; Behice Hanım da Selanik'e gidememişti.¹⁹

Padişahın eşlerine ve statülerine dair bilgiler bu dönemde daha çok maaş tahsisleriyle ilgili belgelerde geçmektedir.

Mahlû Padişah'ın İstanbul'da kalan eşlerinden Bedrifelek Başkadınefendi, 1909 Temmuzunda Meclis-i A'yân'a başvurup kendisine maaş tahsis edilmesini istemiş ancak bu talebi kabul görmemişti.²⁰ Demek ki ilk aşamada tahttan indirilen Padişah'ın eşlerine maaş verilmemiştir.

1326 (1910) yılında Hanedan-ı Saltanat'tan olanlara ilk defa maaş tahsis edilirken Sultan II. Abdülhamid'in kadınefendileri Bedrifelek, Bîdâr ve Emsâlinûr'a ve İstanbul'a dönen üç ikbali Sâzkâr, Peyveste, Fatma Pesend Hanımlar ile Behice Hanıma beşer bin kuruş maaş tahsis edilmiştir.²¹ Müşfika ve Saliha Naciye Hanımlar bu sırada kocalarının yanında Selanik'te olduklarından maaş listelerine girememişlerdir.

Sultan II. Abdülhamid, Balkan Savaşları dolayısıyla 1912'de Selanik'ten İstanbul'a getirildi ve Beylerbeyi Sarayı'na yerleştirildi. Kendisine aylık maaş tahsis edildi. Sonrakı belgelerde bu maaşın 80.000 kuruş olduğu; Enver Paşa'nın, 100.000 kuruşa çıkartılmasını istediği;²² ancak 90.000 kuruşa karar kılındığı görülüyor.²³ Yanında iki eşi Müşfika ve Naciye Hanımlar bulunmaktaydı.

19 Temmuz 1330 (1 Ağustos 1914) tarihinde *Hânedân-ı Saltanât Muhassasâtı Kânûnu* hazırlandı. Bu kanunun yedinci maddesi "Zevcleri vefat eden Kadınefendilere mâhiye beşer bin kuruş maaş verilecektir" şeklindeydi.²⁴ Ancak kanunun bu maddesi 1332 mâlî yılından (14 Mart 1916'dan) itibaren yürürlüğe girecekti.²⁵ 1331 sonlarında (11 Ocak 1916) Meclis-i A'yân bu kanuna zeyl yapmış ve hazırlanan maaş listesinde Bedrifelek, Bîdâr ve Emsâlinûr

¹⁹ Osmanoğlu, *Babam Abdülhamid*, 142, 174.

²⁰ *Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), Babıali Evrak Odası (BEO)*, 3589/269104, Tarih: H-13-06-1327 (2 Temmuz 1909).

²¹ *BOA, BEO*, 3793/284463, H. 10.08.1328 (17 Ağustos 1910); Meclis-i Mebusan 2. Dönem, *Meclisi Mebusan Zabıt Ceridesi İctima: 81, 17 Nisan 1326/1910* (Ankara: TBMM Basımevi, 1985), 2/506.

²² *BOA, BEO*, 4287/321479, H. 11 Mayıs 1330 (24 Mayıs 1914).

²³ Meclis-i Ayan 3. Dönem (MA), *Meclisi Ayan Zabıt Ceridesi İctima: 34, 9 Mart 1334/1918* (Ankara: TBMM Basımevi, 1990), 1/35.

²⁴ *BOA, Dosya Usulü İradeler Tasnifi (İ.DUİT)*, 3/19, Belge 1.

²⁵ *BOA, İ.DUİT*, 3/20, Belge 1.

1272 | Mustafa Ateş – Abdullah Erdem Taş, Sultan II. Abdülhamid'in Eşleri ve Nikâh Meselesi
Kadınefendilere aylık 7.500 kuruş verileceği belirlenmiş; Sultan II. Abdülhamid'in ikballerine ise listede yer verilmemiştir.²⁶

1917'de Hânedân-ı Saltanât Muhassasâtı Kânûnu'nun zevcelerle ilgili yedinci maddesinde değişiklik yapılırken maaş alanlar listesi tekrar hazırlanmış; bu listede Sultan II. Abdülhamid'in üç kadınefendisine (Bedrifelek, Bîdâr ve Emsâlinûr) 7.500 kuruş, dört ikbaline de (Sâzkâr, Peyveste, Fatıma Pesend, Behice) 5.000 kuruş aylık tahsis edildiği belirtilmiştir.²⁷ Yine bu tarihlerde 7.500 kuruş maaş alan eşlerin, padişahlık etmiş kocalarının vefatıyla maaşlarının 10.000 kuruşa çıkarılacağı tasrih edilmiştir.²⁸

1909 Ocak ayında Üçüncü Kadınefendi Mezide'nin vefatının²⁹ ardından olağanüstü hadiseler yaşanmış; Sultan Abdülhamid, tahttan indirilip Selanik'e nefyedilmiştir. Bu sebeple harem içindeki teşrifata uyulamamıştır. Emsâlinur Kadın, dördüncü kadınlıktan üçüncülüğe; Başıkbal Müşfika da ikballikten dördüncü kadınlığa yükseltilememiştir.³⁰ Geç tarihli belgelerde Emsâlinur, dördüncü kadın; Müşfika da Başıkbal olarak zikredilmeye devam etmiştir.³¹ Ancak bu kullanımların Saray/Mabeyn dışında kalan diğer devlet dairelerindeki memurların saray teşrifatını pek bilmemelerinden kaynaklandığı da iddia edilebilir. Zira 1918'de Bîdâr Kadınefendi'nin ve kısa bir süre sonra da Sultan II. Abdülhamid'in vefatı dolayısıyla hazırlanan hanımlarına verilecek maaşlarla ilgili belgeler incelendiğinde Müşfika Hanım'ın Başıkbalıktan Kadınefendiliğe yükseltildiğini görüyoruz.³² Meclis-i Meb'ûsân'da yapılan görüşmelerde kocaları padişahlık eden hanımlara, eşleri vefat ettiğinde 10.000 kuruş maaş verileceğine dair Hânedân-ı Saltanât Muhassasâtı Kânûnu'na göre, o vakit 7.500 kuruş alan kadınefendilerin maaşları 10.000 kuruşa çıkartılmış ve bu sırada Müşfika Hanım'a da 10.000 kuruş maaş bağlanmıştır ki bu karar onun da kadınefendi kabul edildiğini göstermektedir.³³

Müşfika Hanım, 1909'dan itibaren kadınefendi gibi değerlendiriliyorsa da bunun resmî olarak belgelere girmesi ancak 1918'den sonra gerçekleşiyor. Bu konudaki birçok belgeden³⁴ çıkan sonuca göre saray teşrifatı gereği Üçüncü Kadınefendi Mezide, 1909'da vefat edince yerine Dördüncü Kadın Emsâlinûr; ondan boşalan Dördüncü Kadınlığa da Başıkbal Müşfika geçmeliydi. 1918'de İkinci Kadın Bîdâr vefat ettiğinde ise bu hiyerarşiye göre doğal olarak Emsâlinûr İkinci, Müşfika da Üçüncü Kadın kabul edildi. Müşfika'nın kadınlığa yükselmesiyle Başıkbal durumuna gelmiş olan Sâzkâr Hanım da bu yeni duruma göre dördüncü kadınlığa yükseltilmeliydi ve Mabeyn/Saray bu düzenlemenin yapılmasını istedi:³⁵

"Mâbeyn-i Hümâyûn-i Mülûkâne Baş Kitâbeti/ 8

Cennet-mekân Sultân Abdülhamîd Hân-ı Sâni hazretlerinin ikinci haremleri Bîdâr Kadınefendi hazretlerinin 13 Kânûn-i Evvel sene 1334 târihinde iltihâb-ı em'â-yı derînden(?)

²⁶ BOA, İ.DUİT, 3/21, Belge 2.

²⁷ BOA, BEO, 4459/334403, H.18.5.1335 (12 Mart 1917).

²⁸ BOA, İ.DUİT, 3/23, H.10.06.1335 (3 Nisan 1917).

²⁹ Meclis-i Mebusan 1. Dönem (MM), *Meclisi Mebusan Zabıt Ceridesi İçtima: 16, 8 Kânunusani 1324/21 Ocak 1909*, (Ankara: TBMM Basımevi, 1982), 1/274.

³⁰ BOA, BEO, 3793/284463, H. 10.08.1328 (17 Ağustos 1910).

³¹ BOA, *Hariciye Nezareti İstanbul Murahhaslığı (HR.İM)*, 148/85, 27 Haziran 1925; BOA, *Dâhiliye Nezareti İdare-i Umumiye (DH.İUM)*, 7/1, H.26.09.1337 (25 Haziran 1919).

³² BOA, *Meclis-i Vükelâ (MV)*, 255/9, Belge 2.

³³ "Mehmet Cavid Bey (Maliye Nazırı)- Bütçe tab olunduktan sonra Hakanı Sabıkın irtihali vuku buldu (...) Hanedanı Saltanat Kanunu mucibince, Padişahı izam hazeratının badel vefat haremlerine 10 bin kuruş maaş tahsis edilir. Hakanı sabıkın haremleri 7 bin [beş yüz] kuruş maaş alıyorlardı. Onların maaşları da 10 bin kuruşa iblağ edildi. Bu haremleri [Müşfika Hanım] kendileriyle beraber buldukları için, maaş almıyorlardı. Ona da 10 bin kuruş maaş tahsis edildi." bk. MA, *Meclisi Ayan Zabıt Ceridesi İçtima: 34, 9 Mart 1334/1918*, 1/35; Meclis-i Mebusan, 3. Dönem (MM), *Meclisi Mebusan Zabıt Ceridesi İçtima: 57, 26 Şubat 1334/1918*, (Ankara: TBMM Basımevi, 1991), 1/511-512.

³⁴ BOA, İ.DUİT, 7/19, Belge 1, 5.R.1337 (8 Ocak 1919); BOA, İ.DUİT, 7/16, Belge 2, 17 Nisan 1336 (17 Nisan 1920).

³⁵ BOA, İ.DUİT, 6/146, Belge 1, 5.R.1337 (8 Ocak 1919).

vefât eylediğine dâir tanzîm ve takdîm olunan tabib raporu ale'l-usûl Bâbîâlî Hazîne-i Evrakı'ndaki kaydına işâret ve maâş-ı muhassasından dolayı da Mâliye Nezâret-i celîlesine tebliğ-i keyfiyet olunmak üzere ber-mantûk-ı irâde-i seniyye-i Hazret-i Pâdişâhî leffen savb-ı sâmi-i Sadâret-penâhîlerine tisyâr kılınmış ve müşârun-ileyhâdan münhal kalan on bin kuruş maâşın emsâli vechle Cennet-mekân-ı müşârun-ileyh hazretlerinin haremlelerinden bu kerre *dördüncü kadınlık* mevkiini ihrâz eden *Sâzkâr Hanımefendi'*ye ve ondan kalacak beş bin kuruş maâşın dahi Devletli Necâbetli Mehmed Âbid Efendi hazretlerinin vâlidesi olup maâş tahsîs olunmamış olan Nâciye Hanımefendi'ye tahsîs ve i'tâsı cümle-i emr u fermân-ı hümâyûn-ı mülûkânedan bulunmuş olmağla ol bâbda emr u fermân hazret-i veliyyü'l-emrindir. Fî 5 Rebîülâhîr sene 1337 / 8 Kânûn-ı Sâni sene 1335 [8 Ocak 1919]

Serkâtib-i Hazret-i Şehriyârî Ali Fuad"

Padişah iradesinde Bîdâr Kadınefendi'nin vefatı dolayısıyla münhal kalan 10.000 kuruş maaşın, dördüncü kadınlığa yükseltilerek 5.000 kuruş ikballik maaşı olan Sâzkâr Hanım'a; Sâzkâr Hanım'dan kalacak 5.000 kuruş maaşın da daha önce Sultan II. Abdülhamid'in yanında bulunduğu için ayrıca bir maaş tahsis edilmemiş olan Naciye Hanım'a verilmesi istenmiştir. Ancak maaş tahsisi konusunda titiz olan Maliye Nezareti, Sâzkâr Hanım'ın Sultan Abdülhamid vefat ettiği için dördüncü kadınlığa yükseltilemeyeceğini; Hânedân-ı Saltanât Muhassasâtı Kânûnu'na göre bunun uygun olmadığını; ancak bu konuda Padişah iradesi sâdir olduğu için ayrı bir kanunla dördüncü kadınefendiliğe yükseltilmeden Sâzkâr Hanım'a 10.000 kuruş, Naciye Hanım'a da 5.000 kuruş maaş verilebileceğini bildirmiştir. Neticede esbâb-ı mûcibe layihası hazırlanarak bu düzenleme kanunlaşmıştır.³⁶

Kadınefendi ve ikballer konusunda önemli bilgiler içerdiğinden Maliye Nezaretinin arızası aşağıya alınmıştır:³⁷

"Mâliye Nezâreti

Merkez Numero Umûmî: 673

Husûsî: 15

Hülâsa: Sâzkâr Hanımefendi'ye muhassas maaşın tezyîdine imkân-ı kânûnî olmadığına dâir.

Huzûr-ı sâmi-i Sadâret-penâhiye

Ma'rûz-ı çâker-i kemîneleridir ki,

Cennet-mekân Sultân Abdülhamid Hân-ı Sâni hazretlerinin irtihâl eyleyen ikinci haremleleri Bîdâr Kadınefendi hazretlerinden münhal kalan on bin kuruş maâşın emsâli vechle Cennet-mekân-ı müşârun-ileyh hazretlerinin haremlelerinden bu kerre dördüncü kadınlık mevki'ini ihrâz eden Sâzkâr Hanımefendi'ye ve ondan kalacak beş bin kuruşun dahi Devletli Necâbetli Mehmed Âbid Efendi hazretlerinin vâlidesi olup maâş tahsîs edilmemiş olan Nâciye Hanımefendi'ye tahsîs ve i'tâsı husûsuna irâde-i seniyye-i Hazret-i Pâdişâhî şeref-müte'allik buyrulduğu mukaddemâ makâm-ı sâmi-i fahîmânelerinden şeref-vârid olan 9 Kânûn-ı Sâni 1335 tarihli ve 16-341222 numarolu tezkire-i sâmiyede emr u iş'âr buyrulmuştur. Eğerci makâm-ı saltanatı ba'de'l-ihrâz irtihâl eden Pâdişâhân-ı İzâm hazerâtının zevceleri Kadınefendiler hazerâtına şehri onar bin kuruş maaş i'tâ olunacağı 2 Nisan sene 1333 tarihli kanun icâbindan olmasına binâen Hâkân-ı müşârun-ileyh hazretlerinin irtihâli üzerine birinci ve ikinci ve üçüncü kadınefendilerin esasen yedi bin beş yüz [7.500] kuruştan ibaret olan maâş-ı muhassaslarına iki bin beş yüz [2.500] kuruş zam olunduğu gibi Mabeyn-i Hümâyûn Başkîtabeti'nden mukaddemâ alınmış olan tezkirede Dördüncü Kadınefendi olarak gösterilen Destizer Hanımefendi'ye de müceddeden on bin [10.000] kuruş tahsîs edilmiş ise de mezkûr tezkirede Devletli Necâbetli Âbid Efendi hazretlerinin vâlidesi Nâciye Hanımefendi'ye de maâş tahsîsine lüzûm gösterilmiş olduğu ve müşârun-ileyhâ *ümmü'l-veled bulunduğ hâlde*

³⁶ BOA, İ.DUİT, 7/16,18 Nisan 1336 (1920).

³⁷ BOA, BEO, 4550/341222, Belge 2, 29 Mart 1335 (29 Mart 1919).

1274 | Mustafa Ateş – Abdullah Erdem Taş, Sultan II. Abdülhamid'in Eşleri ve Nikâh Meselesi

zevcâttan olmaması hasebiyle maaş tahsisine imkân-ı kânûnî görülemeyerek Meclis-i Meb'ûsânca kabûl edilmemiş olmasına binâen kendilerine maaş tahsisi cihetine gidilmek kâbil olmadığı ve bu kerre Dördüncü Kadınlık mevki'ini ihrâz ettiği iş'âr buyrulan Sâzkâr Hanımefendi'ye gelince her ne kadar müşârun-ileyhânın el-yevm maâşı var ise de bu maâş hânedân-ı saltanata maaş tahsisi hakkındaki 19 Temmuz sene 1330 târîhli kânûn mücebince muhassas olmayıp kadîmen edilegelmekte olmasına ve Hâkân-ı müşârun-ileyhin irtihâlinden sonra zevcât miyânına dâhil olarak Dördüncü Kadınlık şerefini ihrâz edemeyeceğine nazaran maâş-ı muhassası olan beş bin [5.000] kuruşun sâlifü'l-arz 2 Nisan sene 1333 târîhli kânûnun zevcelere bahşeylediği mikdâr derecesine iblâğına imkân-ı kânûnî görülememekte olduğu ma'rûzdur ol bâbda emr u fermân hazret-i veliyyü'l-emrindir. Fî Cumâdelâhire sene 1337 / 29 Mart sene 1335 [29 Mart 1919].

İmza: Mâliye Nâzırı"

Belgeyi incelediğimizde birinci, ikinci ve üçüncü kadınefendi denilenler Bedrifelek, Bîdâr ve Emsâlinûr Kadınlar oluyor. Mabeyn'den daha önce gelen bir kayda göre Destizer'in yani Müşfika Hanım'ın Dördüncü Kadınefendi olduğu Maliye Nezaretince de kabul ediliyor. Bîdâr Kadın vefat ettiği için kadınefendilikte bir kadro boşalmış oluyor ve Mabeyn, Emsâlinûr'u ikinci, Müşfika'yı üçüncü kadınlığa yükselmiş sayarak boşa çıkan dördüncü kadınlığa sıradaki Sâzkâr Hanım'ı atamak istiyor. Fakat Maliye Nezareti daha önceden kadınefendi sayılan Müşfika Hanım'ı kabul ederken Sâzkâr Hanım'ın kadınefendi sayılmasını kabul etmiyor. Zira artık kocası Sultan II. Abdülhamid vefat ettiği için böyle bir atama kanuna uygun değildir deniyor. Belgeden anlaşılın o ki *kadınefendiler* Padişah'ın nikâhlı zevceleri kabul edilirken *ikbâller* nikâhsız cariyeler gibi değerlendiriliyor. Naciye Hanım'a *ümmü'l-veled* denilmesi de bundandır. Zira şer'an cariyeler efendilerinden çocuk doğurursa ümmü'l-veled statüsüne geçiyorlardı.

İkbâllerin sonraki belgelerde de nikâhlı eş değil de cariyeler olarak değerlendirildiğini görüyoruz. 1923'te Sultan II. Abdülhamid'in İkbâllerinden Sâzkâr, Peyveste ve Fatma Pesend Hanımlar, TBMM'ye dilekçe sunarak kendilerine maaş tahsis edilmesini istiyorlar:³⁸

"Türkiye Büyük Millet Meclisi Hey'et-i Vekîlesi Riyâset-i Celîlesi Cenâb-ı Âlîsine

Cennet-mekân Abdülhamid Hân-ı Sâni hazretlerinin *zevce-i menkûhalarından olduğumuz hâlde* defterdarlığa gelen hânedân maâşâtı kadrosundan nasılsa hâric bırakıldığımızı ma'a'l-esef anladık. Millet-i mu'azzamamızın az çok tahsis edeceği maâştan hiçbirimiz müstefid bulunmamakla beraber teessüfâtımız maâştan mahrumiyetten ziyâde her birimiz Hakân-ı müşârun-ileyhin sulbünden birer ikişer şehzâde ve sultân vâlideleri olduğu hâlde şimdi mağfûr-ı müşârun-ileyhin zevcâtından ma'dûd olmamak gibi vâye-dâr-ı şeref olduğumuz bir hakkın tanınmamasından münba'is idüğünü nazar-ı insâfa arz ederek sehv-i vâki'in tashîhine delâlet buyrulmasını 15 Şubat sene [13]39 tarihli arz-ı hâlimizle istirhâm etmiştik. Mürâcaatımızın nasıl bir netice hâsil ettiğinden haberdâr değiliz. *Fakat bu yanlışlığa en ziyâde bizim ikbâl nâmını hâiz oluşumuz sebebiyet verdiğini istidlâl ediyoruz. Hâlbuki bu unvân saray teşrifâtından ibâret olup ikbâllerin hukûken kadınlardan hiçbir farkı olmadığı* gibi yalnız ikbâl unvânını hâiz bazılarının da maaş tahsis edildiği görülmekte ve işte bu hâl hakkımızdaki muâmelenin bir yanlışlığa müstenid olduğunu göstermektedir. Binâen-aleyh lutfen tedkikât icrâsıyla lâzime-i ma'deletin ifâsını hey'et-i vekîle-i muhteremenin cesbân-ı adâlet-kârîlerinden tekrâr istirhâm eyleriz. Fî 29 Teşrîn-i Evvel sene [13]39 [29 Ekim 1923].

Mühür: Sâzkâr, Mühür: Peyveste, Mühür:Fâtıma

Muhassasât-ı Zâtiye Müdiriyyetine 1 Teşrîn-i Sâni 39.

Kayıt Kalemine m."

Verilen cevap ise şu şekildedir:³⁹

"Türkiye Cumhuriyeti Maliye Vekâleti

³⁸ BCA.30.10.00, 202.381.10, Dosya Ek:244, Tarih: 23.12.1923.

³⁹ BCA.30.10.00, 202.381.10, Dosya Ek:244, Tarih: 23.12.1923.

Muhasebe-i Umûmiye Müdüriyet-i Umûmiyesi

Terkîn-i Muâmelât Kalemî

Aded: 1626/332

Başvekâlet-i Celîle'ye

İstid'â sâhibi mülgâ saray ikbâlleri Sâzkâr, Peyveste, Fâtıma imzâlarıyla Büyük Millet Meclisi Riyâset-i Celîlesine ve Başvekâlet-i Celîlelerine arz u takdîm kılınıp Hazine'ye havâle buyrulan 29 Teşrin-i Evvel sene [1]339 tarihli iki kıta arzihâl tedkik ve mütâlaa edildi. Müsted'iyeler tarafından mukaddemâ vekâlet-i âcizîye gönderilen arzihâlden kendilerine maaş tahsîsi istihâm kılınmış ise de bu bâbda cereyân eden muhâbere neticesinden mûmâ-ileyhimânın ikbâl oldukları anlaşıldığından ve ikbâllerin maaşları da ahîren kat' edilmiş olduğundan bunlar hakkında hazînece hâlen bir muâmele îfâsına imkân görülemediği ve sehven İkbâl Nâciye Hanım'a tahsîs edilmiş olan maaşın kat'ı lüzûmunun bir karâra rabtı 21 Nisan sene [1]339 tarih ve 26195/983 numarolu tezkire-i âcizî ile arz ve istihâm edildiği ve mürsel arzihâllerin leffen îade ve takdîm kılındığı ma'rûzdur ol bâbda.

21 Kanûn-i Evvel sene [1]339 [21 Aralık 1923].

Mâliye Vekîli"

Bu iki belgede şu hususlar dikkat çekiyor: Sâzkâr, Peyveste ve Fatma Pesend Hanımlar kendilerine maaş tahsis edilmesini istemiş olsalar da esasen sanki Sultan Abdülhamid'in eşi değıllermiş gibi bir muameleye tabi tutulmalarından rahatsız olmuşlardır. Kendileri, Sultan'a çocuk doğuran eşler olduklarını, ikbal olmalarının yanlış değerlendirildiğini düşünmektedirler. İkbâl unvanının sadece bir saray teşrifatı olduğunu ve aslen ikballerin hukuken kadınlardan farklı olmadığını zikrederken kendilerinin Merhum Sultan II. Abdülhamid'in nikâhlı eşleri olduklarını da iddia etmektedirler. Maliye Vekili ise ikballerin nikâhlı zevce kabul edilemeyeceğinden hareketle dilekçe sahiplerine maaş verilemeyeceğini belirtiyor.

Maaş kayıtlarına dâir sunulan bütün bu belgelerden çıkarılan sonuç şudur: Devlet tarafından Kadınefendiler nikâhlı eş, İkbâller ise nikâhsız cariye kabul edilmektedir.

3. Sultan II. Abdülhamid'in 9 Hanımla Nikâhı Meselesi

Sultan Abdülhamid'in vefatının ardından eşlerinin mahkemeye başvurusu ve çıkan veraset ilamında kadınefendi olsun ikbal olsun o sırada hayatta olan eşlerinin hepsinin nikâhlı eş olarak kabul edildiği hususu daha önce Ali Akyıldız'ın *Saray, Harem ve Mahrem* adlı eserinde değerlendirilmiş ve İslam hukukuna göre konunun yeniden ele alınması gerekliliği vurgulanmıştır.⁴⁰ Söz konusu veraset ilamı şu şekildedir:⁴¹

⁴⁰ Ekrem Buğra Ekinci, Ali Akyıldız'ın eleştirisi ve değerlendirmelerine cevap sadedinde daha önceki tespitlerine de gönderme yaparak *Derin Tarih* dergisinde bir yazı kaleme almış ve genel olarak II. Abdülhamid'in dördüncü eşinden sonraki evliliklerinde ilk dört eşinden birini boşayarak yeni eşine nikâh kıydığını ve böylece eşlerinin sayısının 13'e yükseldiğini belirtmiştir. Ekinci'ye göre II. Abdülhamid vefatına kadar en fazla dört kadınla evliydi ve boşadığı hanımlarına bu boşamaları bildirmemişti. bk. Ekrem Buğra Ekinci, "Sultan Abdülhamid Dokuz Zevcesiyle Aynı Anda Nikâhlı Mıydı?", *Derin Tarih* 90 (Eylül 2019), 74-79.

⁴¹ Ali Akyıldız *Saray, Harem ve Mahrem* adlı kitabında mezkûr veraset ilamını Latin harfleriyle neşrettiği için bu veraset ilamının tekrar neşrine gerek duyulmamış, söz konusu dava metni özet olarak sunulmuştur. Dava metni için bk. *İstanbul Kısmet-i Askeriye Mahkemesi Defterleri*, Defter No: 2098 (İ'lâm Sicili), 104-107. Dava metninin transkripsiyonu için bk. Akyıldız, *Saray Harem ve Mahrem*, 338-349. Ali Akyıldız, söz konusu dava metninin sayfa numarasını 77-80 şeklinde vermişse de incelediğimiz defterdeki orijinal sayfa numarası 104-107'dir.

Tablo 2: Sultan Abdülhamid'in Vârislerinin Açmış Olduğu Veraset İlamı Davasının Özeti

Davacılar	Vekilleri	İddia	Şahitler	Şahitlerin İfadeleri
<ul style="list-style-type: none"> • Bedrifelek • Emsalinur • Müşfika • Sâzkâr 	<ul style="list-style-type: none"> • Rıfat Efendizade Ahmed Sadeddin Efendi 	Abdülhamid Han'ın hâl-i hayat ve sıhhatlerinde her birini nikâh-ı sahih-i şer'î ile başka başka tezvic ve tenkih edip ol-vechile ile'l-vefât zevce-i menkûha-i medhûlün bihâları olmalarıyla...	<ul style="list-style-type: none"> • Beşir Ağa b. Abdullah b. Abdurrahman • Şerif Bey b. Mehmed 	Merhum hazretlerinin verasetleri Bedrifelek, Emsalinur, Müşfika, Sâzkâr kadınefendiler ile oğulları ve kızlarına ⁴² münhasıra olup maada varisi olduğu malumumuz değildir.
<ul style="list-style-type: none"> • Peyveste bt. Abdullah 	<ul style="list-style-type: none"> • Ebululâ Bey • Mustafa Şevket Efendi • Necati Bey 	Abdülhamid Han'ın hâl-i hayat ve sıhhatlerinde nikâh-ı sahih-i şer'î ile başka başka tezvic ve tenkih edip ol-vechile ile'l-vefât zevce-i menkûha-i medhûlün bihâları olmağla...	<ul style="list-style-type: none"> • Hüseyin Efendi b. Ali • İsmail Efendi b. Hasan 	Merhum hazretlerinin verasetleri Peyveste bt. Abdullah ve Behice bt. Albus Bey kadınefendiler ile oğulları ve kızlarına münhasıra olup maada varisi olduğu malumumuz değildir.
<ul style="list-style-type: none"> • Naciye • Fatıma bt. Abdullah • Naime Sultan (Bîdâr Sultan adına) 	<ul style="list-style-type: none"> • Ahmed Hamdi Efendi b. Hasan Hulki Efendi 	Abdülhamid Han'ın hâl-i hayat ve sıhhatlerinde her birini nikâh-ı sahih-i şer'î ile başka başka tezvic ve tenkih edip ol-vechile ile'l-vefât zevce-i menkûha-i medhûlün bihâları olmalarıyla...	<ul style="list-style-type: none"> • Mehmed Efendi b. Hüseyin • Abdullah Ağa b. Ârif 	Merhum hazretlerinin verasetleri Naciye ve Fatıma kadınefendiler ile Bîdâr kadınefendiye ve oğulları ve kızlarına münhasıra olup maada varisi olduğu malumumuz değildir.
<ul style="list-style-type: none"> • Behice bt. Miralay Albus Bey 	<ul style="list-style-type: none"> • Said Molla Bey 	Abdülhamid Han'ın hâl-i hayat ve sıhhatlerinde nikâh-ı sahih-i şer'î ile başka başka tezvic ve tenkih edip ol-vechile ile'l-vefât zevce-i menkûha-i medhûlün bihâları olmağla...	<ul style="list-style-type: none"> • Hüseyin Efendi b. Ali • İsmail Efendi b. Hasan 	Merhum hazretlerinin verasetleri Peyveste bt. Abdullah ve Behice bt. Albus Bey kadınefendiler ile oğulları ve kızlarına münhasıra olup maada varisi olduğu malumumuz değildir.

2098 numaralı *İstanbul Kısmet-i Askeriye Sicil Defteri'*nde yer alan kayda göre II. Abdülhamid'in vârislerinin açmış olduğu veraset ilamı davası 9 Rebûlâhir 1338 (1 Ocak 1920)

⁴² "Sülb-i kebîr oğulları Mehmed Selim ve Abdülkadir ve Ahmed ve Burhaneddin ve Abdürrahim ve Nurreddin ve sülb-i sağır oğlu Âbid Efendiler hazeratı ve sülbiye-i kebîre kerimleri Zekiye ve Naime ve Naile ve Şadiye ve Ayşe ve Refia Sultanlar hazeratına münhasıra olup..."

tarihinde sonuçlandırılmıştır.⁴³ Yukarıda tablo şeklinde özet hali verilen dava metni, dört kısma ayrılarak incelenebilir. Birinci kısımda davacılar ve onların vekilleri ayrı ayrı sayılarak davada hazır bulunan vekillerin isimleri zikredilmiş ve terekeyi elinde bulunduran davalı Şehzade Abdürrahim Efendi'nin (öl. 1371/1952) vekili Nizameddin Bey b. Osman'ın da hazır bulunduğu halde davacıların iddialarına geçilmiştir.

Davanın ikinci kısmı olarak düşünebileceğimiz bu kısımda her bir vekil tek tek iddia ve taleplerini sunmuştur. Buna göre Bedrifelek, Emsalinur, Müşfika ve Sâzkâr hanımların vekilleri Sadeddin Efendi, müvekkillerinin her birinin ayrı ayrı zamanlarda II. Abdülhamid Han tarafından nikâhlandığını ve II. Abdülhamid Han'ın vefatına kadar nikâhlı karıları olduğunu belirterek merhum II. Abdülhamid'in verasetlerinin mezkûr hanımlar ile II. Abdülhamid'in oğul ve kızlarına taksim edilerek verilmesini talep etmektedir. Akabinde Peyveste Hanım'ın vekillerinden Şevket Efendi; Naciye, Fatıma ve Naime'nin (Bîdâr'ın kızı) vekili Ahmed Hamdi Efendi ve Behice Hanım'ın vekili Said Molla Bey sırayla söz alarak kendi müvekkilleri hakkında aynı iddia ve talebi dile getirmişlerdir.

Davanın üçüncü kısmında davalı Şehzade Abdürrahim Efendi'nin vekili Nizameddin Bey dava konusu olan terekenin, müvekkili Şehzade Abdürrahim Efendi'nin elinde bulunduğunu ikrar edip söz konusu davacıların iddialarını kabul etmiş ve herhangi bir itirazda bulunmamıştır. Bunun üzerine davanın kadısı, mezkûr iddiaların II. Abdülhamid Han'ın vefatından sonra olması sebebiyle zikri geçen tüm hanımların *zevce-i menkûha-i metrûke* iddialarının, yani Abdülhamid Han'ın vefatına kadar her birinin nikâhlı karısı olduğuna dair iddialarının ispat edilmesi sebebiyle mirasın taksimine herhangi bir engel bulunmadığını beyan etmiş ve ardından şahitleri dinlemiştir.

Davanın dördüncü kısmı olarak nitelediğimiz bu kısımda şahitler tek tek dinlenmiş ve şahitleri tezkiye eden mahalle muhtarları ile mahalle imamlarının isimlerine yer verilmiştir. Yukarıdaki tabloda da görüleceği üzere önce Bedrifelek, Emsalinur, Müşfika ve Sâzkâr hanımların, sonra Peyveste ve Behice'nin, akabinde ise Naciye, Fatıma ve Bîdâr hanımların şahitleri dinlenmiştir. Her bir grubun şahidi, şahadet ettikleri hanımların II. Abdülhamid vefat edene kadar onun karıları olduğuna ve II. Abdülhamid'in verasetlerinin oğul ve kızları ile söz konusu karılarına ait olduğuna şahitlik edip merhum Sultan'ın bunlardan başka herhangi bir varisi olduğunu bilmediklerini söylemektedir.

Burada nazar-ı dikkati celbeden en önemli husus, davanın ikinci kısmında davacıların dört (Bedrifelek, Emsalinur, Müşfika ve Sâzkâr) – bir (Peyveste) – üç (Naciye, Fatıma, Bîdâr) – bir (Behice) şeklindeki gruplar halinde davacı olmaları ve davanın dördüncü kısmında şahitlerin dört (Bedrifelek, Emsalinur, Müşfika ve Sâzkâr) – iki (Peyveste, Behice) – üç (Naciye, Fatıma, Bîdâr) şeklindeki gruplara şahitlik etmeleridir. Bu durum, söz konusu davanın şer'-i şerîfe uygun bir şekilde çözümlenmesi için zarurîdir. Zira davaya konu vârislerin bir kısmını oluşturan eşlerin toplam sayısı dokuzdur. Şer'-i şerîfe göre bir kişinin en fazla dört kadınla evlenebileceği dikkate alındığında dokuz karısından beşinin mirasçı olamaması gerekir. Diğer taraftan bu eşlerinden bir kısmını boşanmış olduğu düşünülse bile, hangilerini boşadığı belli olmadığı için vefat edinceye kadar dokuz karısı olduğuna şahitlik edilmesi de şer'-i şerîf açısından mümkün değildir. Dolayısıyla davanın çözüme kavuşturulması için yukarıda bahsi geçen gruplandırmanın yapıldığı anlaşılmaktadır. Böylece her bir iddia ve şahadet, şer'-i şerîfe uygun hale gelmiş ve dava metninde de geçtiği üzere söz konusu kadınefendilerin vefat edinceye kadar II. Abdülhamid'in nikâhlı karıları olduğu *dava açısından* sübut bulmuştur.

Davaya dair diğer önemli bir husus da söz konusu davalı ve davacıların çözüm odaklı tavır almış olmalarıdır. Nitekim tahttan indirildikten sonra II. Abdülhamid'in şahsî malları devlet hazinesine aktarılmış, daha sonra Sultan Vahideddin (öl. 1344/1926) tarafından vârislerine geri verilmek üzere girişimlerde bulunulmasına rağmen çeşitli sebeplerle bu problem

⁴³ Söz konusu mahkeme kaydında II. Abdülhamid'in vefatı esnasında hayatta olan tüm hanımları *kadın-efendi* olarak nitelenmiş olmakla birlikte, aslında bunlardan sadece Bedrifelek, Emsalinur, Müşfika ve Bîdâr hanımlar, kadınefendi payesini hâiz olup diğerleri ikbaldir.

1278 | Mustafa Ateş – Abdullah Erdem Taş, Sultan II. Abdülhamid'in Eşleri ve Nikâh Meselesi

çözülemediği.⁴⁴ Vahideddin'in bu girişimleriyle bağlantılı olduğunu düşündüğümüz mezkûr verâset ilâmî davasının vârisler arasında hiçbir nizaya sebebiyet verilmeden çözüme kavuşturulmaya çalışılması, zikri geçen problemleri bir an evvel çözme amacına matuf gibi görünmektedir. Zira varislerden biri yekdiğerinin iddiasına itiraz etse, bu itiraz söz konusu davayı uzatacak ve belki de çözümsüz kalmasına sebep olacaktır.

Buraya kadar özetle sunmaya çalıştığımız veraset ilâmî davasında açıkça ortaya çıkan ve bu çalışmanın temel problemiğini oluşturan soru, Abdülhamid Han'ın nasıl dokuz hanımla birden nikâhli olduğudur. Kanaatimizce bu sorunun cevabı, birkaç farklı ihtimal üzerinden araştırılmaya muhtaçtır.

Öncelikle belirtmelidir ki İslam hukukuna göre bir kimse aynı anda en fazla dört kadınla nikâhli olabilir. Nitekim bu durum en-Nisâ Süresi'nin 3. ayetinde açıkça ifade edilmiştir.⁴⁵ Mezkûr ayetteki "ikişer, üçer, dörder nikâhlayın" ifadesi, bazıları tarafından dokuz (2+3+4) ve on sekiz (4+6+8) şeklinde yorumlanmakla birlikte, bu tür yorumlar şâzz kalmış ve hem dilsel hem de uygulama üzerinden getirilen delillerle çürütülmüştür.⁴⁶ Dolayısıyla fakâhâyâ göre ayette geçen *ikişer, üçer, dörder* ifadesi en fazla dört kadınla nikâh kıyılabilceğini ifade eder.⁴⁷ Şeriatla yönetilen ve özellikle Hanefî mezhebini benimseyen Osmanlı Devleti hukuk sisteminin yukarıda zikri geçen şâzz görüşlerle amel edemeyeceği izahıtan varestede olduğuna göre, Abdülhamid Han'ın dokuz hanımla birden nikâhli olamayacağı açıktır.

Burada akla gelen ilk ihtimal Sultan Abdülhamid'in, ilk dört karısından sonra diğeri eşlerini nikâhlarırken ilk eşlerinden bir kısmını boşayıp bu durumu onlara bildirmemiş olmasıdır. Nitekim bazı hukuk tarihçilerinin konuyla ilgili yorumu bu şekildedir.⁴⁸ İslam hukukuna göre "belirli lafızlarla nikâh bağının ortadan kaldırılması" olarak tanımlanan talak, kocanın tek taraflı irade beyanıyla nikâh akdini sona erdirmesidir.⁴⁹ Buna göre koca, talak lafızlarından biriyle ya da talak anlamına gelen kinâyeli lafızlarla giyabında karısını boşasa, talak o anda gerçekleşmiş olur. Yani bir kimsenin karısını boşaması için boşama lafızlarını karısının karşısında söylemesine ya da karısına bu boşamayı haber vermesine gerek yoktur. Bunun en güzel örneklerinden birisi, Hanefî fıkıh kitaplarında yer alan *mektup yazarak boşama* meselesidir. Buna göre koca bir sayfaya ya da duvara veya yere karısını boşadığını yazsa ve boş-

⁴⁴ Ayrıntılı bilgi için bk. Cemil Koçak, *II. Abdülhamid'in Mirası* (İstanbul: Arba Yayınları, 1990).

⁴⁵ Ayetin metni ve mealî şu şekildedir:

وَأَنْ جَعَلْتُمْ أَلَّا تَغْتَابُوا فِي الْبَيْتِ فَأَنْ كُفُّوا مَا طَابَ لَكُمْ مِنَ التَّسَاءُ مَثْنَى وَثَلَاثَ وَرُبَاعَ فَإِنْ جَعَلْتُمْ أَلَّا تَغْتَابُوا فَوَاجِدَةٌ أَوْ مَا مَلَكَتْ أَيْمَانُكُمْ ذَلِكَ أَدْنَىٰ أَلَّا تَعْتَابُوا

"Eğer, yetim kızlar (ile evlenince onlar) hakkında adaletsizlik yapmaktan endişe ederseniz, (onları değil), size helâl olan (başka) kadınlardan ikişer, üçer, dörder olmak üzere nikâhlayın. Eğer (o kadınlar arasında da) adaletli davranmayacağınızdan korkarsanız, o taktirde bir tane alın veya sahip olduğunuz (cariyeler) ile yetinin. Bu, adaletten ayrılmamanız için daha uygundur." *Kur'ân-ı Kerîm Meâlî*, çev. Halil Altuntaş – Muzaffer Şahin (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2011), en-Nisâ 4/3.

⁴⁶ bk. Ahmed b. Alî Ebû Bekr er-Râzî el-Cessâs, *Şerhu Muhtasari't-Tahâvî*, thk. İsmetullah İnâyetullah Muhammed vd. (Beyrut/Medine: Dârü'l-Beşâiri'l-İslâmiyye/Dârü's-Sirâc, 2010), 4/311; Alâüddîn Ebû Bekr b. Mes'ûd b. Ahmed el-Kâsânî *Bedâi'u's-sanâi' fi tertîbi's-şerâi'* (Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1986), 2/265.

⁴⁷ bk. Cessâs, *Şerhu Muhtasari't-Tahâvî*, 4/311; Kâsânî, *Bedâi'u's-sanâi'*, 2/265.

⁴⁸ Ekrem Buğra Ekinci, bu meseleyi birkaç vesileyle çeşitli açılardan değerlendirmiş ve sonuç olarak II. Abdülhamid'in dördüncü eşinden sonraki evliliklerinde ilk dört eşinden birini boşayarak yeni eşine nikâh kıydığını ve böylece vefatına kadar dörtten fazla bir evlilik yapmadığını, bununla birlikte saray adabı gereği boşadığı hanımlarına bu boşamayı bildirmediğini ifade etmektedir. Talakın tek taraflı hukukî işlemlerden biri olması sebebiyle bu durumun da İslam hukukuna aykırı olmadığını iddia etmektedir.

⁴⁹ bk. Kâsânî, *Bedâi'u's-sanâi'*, 3/88; Ebü'l-Hasen Burhânüddîn Alî b. Ebî Bekr b. Abdilcelîl el-Fergânî el-Mergînânî, *el-Hidâye fi şerhi Bidâyeti'l-mübtedi'*, thk. Talâl Yûsuf (Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, ts.), 1/221; Ebü'l-Fazl Mecdüddîn Abdullâh b. Mahmûd b. Mevdûd el-Mevsilî, *el-İhtiyâr li-ta'îlî'l-Muhtâr*, thk. Mahmud Ebû Dakîka (Matbaatü'l-Halebî, 1937), 3/121; Muhammed b. Ferâmürz Molla Hüsrev, *Dürerü'l-hükkâm şerhu Gureri'l-ahkâm* (Dâru İhyâi'l-Kütübi'l-Arabiyye, ts.), 1/358.

maya niyet etse, karısı bu yazıyı görmese bile o anda boşanmış olur. Veyahut başka bir beldede bulunan karısına onu boşadığını bildiren adresli bir mektup yazsa, bu mektubu yazdığı andan itibaren mektup karısına ulaşmasa bile boşanmış olur.⁵⁰

Buradan hareketle Sultan Abdülhamid'in boşadığı karılarının bu boşamadan haberi olmadığı düşünülebilir. Ancak beşinci kadına nikâh kıyılabilmesi, ilk dört kadından birinin boşanması ve iddetinin bitmesiyle mümkün olmaktadır. Boşanan kadının iddeti bitmeden beşinci kadınla nikâh yapılırsa, bu nikâh fâsid olur ve tarafların ayrılması gerekir.⁵¹

Dört kadınla nikâhlı olduğu halde beşinci bir kadını nikâhlamak istediği için bu kadınlardan birini boşayan kimse hakkında tam da bu noktada bir başka hüküm daha devreye girmektedir. Normal şartlarda iddet süresi, talakın verildiği andan itibaren başlar, verdiği talakı gizleyen bir kimse için iddet, ikrar vaktinden itibaren başlar. Burada ikrar, daha önce verilen talakın insanlara duyurulması ve talakın insanlar tarafından bilinmesi anlamına gelmektedir. Mütekaddimûn ulemaya muhalif olarak müteahhirûn ulemâ tarafından serdedilen ve Hanefî mezhebinde müftâ bih olarak kabul edilen bu görüşün iki temel amacından biri, verdiği talakı gizlediği halde beşinci kadınla evlenmek isteyen kimsenin önünü kesmektir.⁵²

Bu hükümlerle birlikte düşünüldüğünde, Sultan Abdülhamid'in verdiği talakları gizleyerek sonraki eşlerine nikâh kıyma ihtimali, Hanefî mezhebine göre mümkün görünmemektedir. Zira ilk karılarından bir kısmını boşayıp sonrasında diğer hanımlarını nikâhlaması, yukarıda açıklandığı üzere verdiği talakı beyan etmesiyle ancak mümkün olabilmektedir. O halde söz konusu mahkemenin bu davayı nasıl çözdüğü sorusu akla gelmektedir. Sultan Abdülhamid'in mirası konusunda problemler olduğu ve mezkûr veraset ilamı davasının çözüm odaklı ve daha önceden hazırlık yapılmış bir dava olduğuna işaretlerin bulunduğu yukarıda zikredilmişti. Mahkeme, iddiaları değerlendirmek ve davayı şer'-i şerife uygun bir şekilde çözmekle yükümlüdür. Yine yukarıda zikredildiği üzere mahkemede sunulan iddialar, verilen şahitlikler ve taraflar arasında iddiaları nakzedecek itirazların ortaya çıkmaması, söz konusu davanın tarafların iddiaları üzere sonuçlanmasını sağlamıştır. Şer'-i şerife göre dokuz kadının her birinin nikâhlı olmaları mümkün olmamakla birlikte mahkemedeki iddiaların sübut bulması, söz konusu iddialar arasında tercih sebebinin bulunmamasıyla alakalıdır. Örneğin; Hanefî mezhebine göre bir kimse iki karısından birini boşasa, sonra hangisini boşadığını açıklamadan vefat etse, her iki kadın da mirasçı olur. Çünkü kadınlardan birinin boş olduğu kesin olmakla birlikte, hangisinin boşandığı bilinmemekte, yani aralarında bir tercih sebebi bulunmamaktadır.⁵³ Aynı konuyla ilgili verilen ve öncesine göre çok daha çarpıcı olan bir başka örnek de şöyledir: İki erkek, ölen bir kadının kendi nikâhlısı olduğuna dair delil getirtiler ve nikâh tarihi belirtmeseler ya da aynı tarihi belirttiler, bunlardan her biri kadının mirasçısı

⁵⁰ bk. Muhammed Emîn b. Ömer b. Abdilazîz el-Hüseynî ed-Dımaşkî İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr ale'd-Dürri'l-muhtâr şerhi Tenvîri'l-ebâr*, thk. Âdil Ahmed Abdülmevcûd - Ali Muhammed Muavviz (Riyad: Dâru Âlemi'l-Kütüb, 2003), 4/455-456.

⁵¹ Ebû Abdillâh Muhammed b. el-Hasen b. Ferkad eş-Şeybânî, *el-Asl*, thk. Muhammed Boynukalın (Beyrut: Dâru İbn Hazm, 2012), 10/305; Ekmelüddîn Muhammed b. Mahmûd b. Ahmed el-Bâbertî er-Rûmî el-Mısırî, *el-İnâye şerhu'l-Hidâye* (Dârü'l-Fikr, ts.), 3/363-364; Ebû Muhammed (Ebû's-Senâ) Bedrüddîn Mahmûd b. Ahmed b. Mûsâ b. Ahmed el-Aynî, *el-Binâye şerhu'l-Hidâye* (Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2000), 5/179; Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed b. Ahmed eş-Şelebî, *Hâşiyetü's-Şelebî alâ Tebyîni'l-hakâik* (Bulak: el-Matbaatü'l-Kübra'l-Emîriyye, 1313), 2/152.

⁵² Kâsânî, *Bedâi'u's-sanâi'*, 3/226; Mergînânî, *el-Hidâye*, 2/276; Bâbertî, *el-İnâye*, 4/329; Aynî, *el-Binâye*, 5/610; Kemâlüddîn Muhammed b. Abdilvâhid b. Abdilhamîd es-Sivâsi el-İskenderî, *Fethu'l-kadîr* (Dârü'l-Fikr, ts.), 4/329; Zeynüddîn b. İbrâhîm b. Muhammed el-Mısırî İbn Nüceym, *el-Bahrü'r-râik şerhu Kenzi'd-dekâik (Minhatü'l-hâlik ile birlikte)* (Dârü'l-Kütübi'l-İslâmî, ts.), 4/157; İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr*, 5/202-205.

⁵³ Ebû'l-Hüseyn Ahmed b. Ebî Bekr Muhammed b. Ahmed el-Kudûrî, *et-Tecrîd li'l-Kudûrî*, thk. Muhammed Ahmed Sirâc vd. (Kahire: Dârü's-Selâm, 2006), 10/4971; Mevsilî, *el-İhtiyâr*, 3/146; Şelebî, *Hâşiyetü's-Şelebî*, 3/77.

1280 | Mustafa Ateş – Abdullah Erdem Taş, Sultan II. Abdülhamid'in Eşleri ve Nikâh Meselesi

olarak kocaya düşecek olan payı aralarında paylaşır.54 İşte bu iki mesele ve onların dayandığı temel gerekçe olan tercih sebebinin bulunmaması, Sultan Abdülhamid'in veraset ilamı davasındaki çözümün dayanağıdır.55

İslam hukuku açısından Sultan Abdülhamid'in dokuz hanımla birden nikâhlı olması iddiasıyla ilgili dikkate alınması gereken diğer bir konu da nikâh-ı tenezzühî meselesidir. Nikâh-ı tenezzühî, bir kişinin cariyesiyle istifraş etmek istediğinde cariyenin hür olma ya da başkası tarafından azad edilmiş olma ihtimaline karşın harama düşmemek adına yapılan nikâh akdidir. Normal şartlarda bir kimse mülkünde olan bir cariyeyle nikâh kıyamaz. Çünkü buradaki mülkiyet (milk-i rakabe), nikâh akdine (milk-i mut'aya) manidir. Ancak çeşitli dönemlerde özellikle ganimet paylaşımının ya da köle/cariye edinmenin şer'-i şerife uygun yapılmaması gibi nedenlerle nikâh-ı tenezzühî uygulaması Hanefî fakihleri tarafından ihtiyaten gerekli görülmüştür.56

Özellikle 19. asırdan itibaren fetihlerin azalması ve köle satımına getirilen kısıtlamalar sebebiyle köle/cariye edinme hususunda ortaya çıkan problemler sebebiyle nikâh-ı tenezzühî uygulamasının yaygınlaştığı görülmektedir. Nitekim son dönem hukukçularından Mahmud Esad (öl. 1336/1918), "zamanımızda cariyelerin milki meşkûk olduğundan istifraş etmek isteyen kimsenin akd-i nikâh eylemesi evlâdır ve buna nikâh-ı tenezzühî denilir"⁵⁷ diyerek hem söz konusu dönemin köle edinme usullerindeki şüpheye hem de bu şüphe sebebiyle nikâh-ı tenezzühînin gerekliliğine vurgu yapmaktadır. Özellikle 19. asırda bu tür nikâh uygulamalarına sıklıkla rastlanmaktadır.⁵⁸

⁵⁴ İbn Nüceym, *el-Bahrü'r-râik*, 7/235; Abdurrahmân b. Muhammed b. Süleymân Şeyhîzâde Damad Efendi, *Mecma'u'l-enhur fi şerhi Mülteka'l-ebhur* (Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, ts.), 2/273; İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr*, 10/512.

⁵⁵ Söz konusu veraset ilamı davasının tam bir benzeri, Şâfiî mezhebi üzerine yazılan bir fetva kitabında Şâfiî mezhebine göre şöyle çözülmektedir: "Bir kimsenin dörtten fazla karısı olsa ve hangisini boşadığını beyan etmeden vefat etse, bu kadınlar kendi aralarında anlaşana kadar miras payları üzerinde tevakkuf edilir. Çünkü miras hak edenlerin hangileri olduğu bilinmemektedir." bk. Ebü'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed b. Muhammed el-Heytemî es-Sa'dî İbn Hacer el-Heytemî, *el-Fetâva'l-fikhiyyetü'l-kübrâ* (el-Mektebetü'l-İslâmiyye, ts.), 1/44. Şâfiî mezhebine göre miras konusunda tercih sebebi olmadığı durumlarda taraflar sulh edene kadar tevakkuf edilir. Bu sebeple mezkûr fetvada mesele bu şekilde çözülmüştür. bk. Muhammed b. İdrîs eş-Şâfiî, *el-Ümm* (Beyrut: Dârü'l-Ma'rife, 1990), 5/280.

⁵⁶ Radiyyüddîn Ebû Bekr b. Alî b. Muhammed el-Haddâd, *el-Cevheretü'n-neyyire 'alâ Muhtasari'l-Kudûrî* (el-Matbaatü'l-Hayriyye, 1322), 2/6; İbn Nüceym, *el-Bahrü'r-râik*, 3/109; Sirâcüddîn Ömer b. İbrâhîm b. Muhammed el-Misrî İbn Nüceym, *en-Nehrü'l-fâik şerhu Kenzi'd-dekâik*, thk. Ahmed İzzü İnâye ed-Dımaşkî (Beyrut: Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 2002), 2/193; Şeyhîzâde Damad Efendi, *Mecma'u'l-enhur fi şerhi Mülteka'l-ebhur*, 1/330; İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr*, 4/123-125.

⁵⁷ İbnülemin Mahmud Esad Seydişehrî, *Kitâbü Nikâh ve Talâk* (Dersaadet: Matbaa-i Hayriyye, 1326), 128.

⁵⁸ Kendisinden çocuk sahibi olduğu cariyesinin hür olma/cariye olmama ihtimalini dikkate alarak nikâh-ı tenezzühî ile cariyesini nikâhlamak istediğine dair bir şahsın 16 Mart 1877 tarihli mahkeme kaydı şöyledir:

"Akd-i Nikâh / 399

İstanbul'da Küçük Mustafa Paşa kurbünde Müftî Ali Mahallesi'nde Mimar Caddesi'nde kırk iki numarolu menzilde sâkin Bahriye Dâiresi'nde Meclis-i Bahriye'nin Evrâk Odası ketebesinden işbu merbût arz-ı hâl derûnunda mezkûru'l-isim Ahmed Efendi ibn-i İskender Paşa İstanbul Bâb Mahkemesi'nde meclis-i şer'imizde sâhibe-i arz-ı hâl bâ'isetü'l-i'lâm Çerkesiyyü'l-asl ma'rifetü'z-zât Sür'at Hanım ibnetü Abdullah muvâcehesinde mezbûre Sür'at Hanım el-hâletü hâzihî yedimde rıkkâ-i [rakîka-i ?] müstefâdem câriye-i memlûkem ve gâib anî'l-meclis Sadrioğlu(?) tahmînen dört yaşında İskender İzzet nâm sağır benim firâşından hâsil ve mezbûre Sür'at Hanım'dan mütevellid sulbü sahîh oğlum olup lâkin mezbûre Sür'at Hanım hür-retü'l-asl yâhûd mu'teka-i gayr olmak ihtimâline binâen şübhe-i harâmdan tenezzüh ve ihtiyât hâsil olmak için ümmü veledim mezbûre Sür'at Hanım'ı tezevvüce tâlib ve râğb olmamla mezbûre Sür'at Hanım dahî rızâsıyla nefsinin iki yüz elli bir kuruş mihr-i müeccel tesmiyesiyle lede's-şuhûd ve işbu meclis-i şer'de bana tezvîc eylediğinde ben dahî ber-vech-i muharrer tezevvüc ve kabûl eyledim deyu mukarr-ı mûmâ ileyh Ahmed Efendi'nin sâdir olan bi'l-cümle takrîr-i meşrûhunu mezbûre Sür'at Hanım tahkîk ve tasdik eylediği huzûr. Fî gurre-i Rebî'ü'l-evvel sene 294."

Yukarıda bahsedildiği üzere Sultan Abdülhamid'in tahttan indirilmesinden sonra özellikle maaş meseleleriyle ilgili devlet daireleri arasındaki yazışmalarda kadınefendilerin nikâhlı eş kabul edildiği, ikballerin ise cariye statüsünde görüldüğü anlaşılmaktadır.⁵⁹ Nitekim kadınefendi sayısının dörtle sınırlandırılmış olması da bu ihtimali kuvvetlendirmektedir. Öte yandan hem hanedan mensuplarının hatıratlarında⁶⁰ hem de yukarıdaki veraset ilamında Sultan Abdülhamid'in her bir hanımına nikâh kıydığına dair iddialar, kıyılan bu nikâhların ya da bir kısmının nikâh-ı tenezzühî olma ihtimalini kuvvetlendirmektedir. Mamafih yukarıda zikredildiği üzere Sultan Abdülhamid'in vefatından sonra Mabeyn tarafından başıkbal Sâzkâr Hanım'ın Bîdâr Kadın'ın vefatı sebebiyle boşalan dördüncü kadınefendilik payesine yükseltilmesi talebi, Maliye Nezareti tarafından Sultan Abdülhamid'in vefat etmiş olması gerekçe gösterilerek kabul edilmemiştir.

Son olarak konuyla ilgili zikredilmesi gereken üçüncü bir ihtimal de mirasçı olan eşlerin en azından bir kısmının Sultan Abdülhamid tarafından boşanmış oldukları hakikatinin vârisler tarafından gizlenmiş olmasıdır. Bunun Sultan Abdülhamid'in tahttan indirilmesi sonrasında ailesinin yaşadığı mağduriyetler sebebiyle olabileceği düşünülebilirse de yukarıda sunulan belgelerden hareketle bu ihtimalin çok zayıf olduğu söylenebilir.

Sonuç

Kanuni Sultan Süleyman döneminden itibaren şehzadelerin/padişahların cariyelerle evlenmeye başladığı bilinen bir husustur. Bunun farklı sebepleri olmakla beraber esas etkenin Osmanlı Sarayı'nın ve hanedanın, otoritesine artık şerik kabul etmemesi olduğu söylenebilir. Ancak özellikle 19. yüzyıla gelindiğinde cariyelerin hukukî statüsü tartışmalı hale gelmiştir. Zira fetihler son bulmuş, savaş yoluyla köle/cariye edinme imkânı neredeyse ortadan kalkmıştır. Bununla birlikte kölelik/cariyelik müessesesi bazı kısıtlamalara rağmen devam etmiş, köle tüccarları hukukî açıdan köle edinilemeyecek hür şahısları çeşitli yollarla köleleştirmeye başlamışlardır. Yine 19. yüzyılda hiyerarşik yapısı bozulan Harem'de cariyelerin istihdamı tartışılır hale gelmiştir.

Osmanlı son döneminde kadimden cedide/klasikten moderne geçişin doğurduğu muğlak alanlar bulunmaktadır. Özellikle 2. meşrutiyet sonrası saray ve diğer devlet daireleri arasındaki irtibatlar zayıflamış, kurumsal ve hukukî süreklilik kısmî inkitâyâ uğramış, bu da birçok meselede olduğu gibi Hanedan içerisinde nikâh meselesine de tesir etmiştir.

Hayatı incelendiğinde Sultan II. Abdülhamid'in dindar bir şahsiyet olduğu ve şer'î-i şerîfe aykırı bir uygulamada bulunmayacağı izahtan varestedir. Bununla birlikte on üç hanımı olduğu bilinen Padişah'ın vefatının ardından mahkemeye yansıyan dokuz hanımla birden nikâhlı olması meselesi son dönemde bazı çalışmalara konu olmuştur.

Sultan Abdülhamid, saltanatı döneminde ve sonrasında muhalifleri tarafından hiçbir şekilde şeriata aykırı nikâh yahut evlilikle suçlanmamıştır. Buradan hareketle o dönemde Sultan'ın haremîyle ilgili İslam hukukuna aykırı bir durumun öne çıkmadığı söylenebilir. Diğer taraftan mahkemeye konu olan dokuz hanımla nikâhı meselesi İslam hukuku açısından üç ihtimali öne çıkarmaktadır.

Bunlardan birincisi mahkemede bazı hanımların hakikati gizlemiş olmalarıdır ki elde edilen verilere göre bu en zayıf ihtimaldir. İkincisi Sultan Abdülhamid tarafından talakın gizlenmesi ve hanımlarının da bundan haberdar olmamasıdır. Bu ihtimal ise Hanefî fıkhı açısından değerlendirildiğinde problemlili görülmüştür. Üçüncü ihtimal de nikâh-ı tenezzühî uygulamasıdır.

2. Meşrutiyet'le başlayıp Cumhuriyet'e kadar olan dönemde devlet daireleri arasındaki yazışmalar dikkate alındığında kadınefendilerin nikâhlı zevce -ki bunların sayısı dörtle

⁵⁹ Ayşe Sultan da hatıratında babası II. Abdülhamid'in cariye aslından kadınlarla evlendiğini belirtmektedir. Osmanoğlu, *Babam Abdülhamid*, 234.

⁶⁰ bk. Mislimelek Hanım, *Haremden Sürgüne Bir Osmanlı Prensesi*, 53.

1282 | Mustafa Ateş – Abdullah Erdem Taş, Sultan II. Abdülhamid'in Eşleri ve Nikâh Meselesi
sınırlandırılmıştır-, ikballerin ise cariye statüsünde değerlendirildiği açıktır. Buradan hareketle nikâh meselesiyle ilgili olarak zikri geçen ihtimallerden en makulünün, ikballerin cariye statüsünde görülüp onlara nikâh-ı tenezzühî kapsamında nikâh kıyılmış olduğu düşünülmektedir.

Kaynakça

- Açba, Leyla. *Bir Çerkes Prensesinin Harem Hatıraları*. İstanbul: L&M Yayınları, 2. Basım, 2004.
- Akgündüz, Ahmet. *İslâm Hukukunda Kölelik ve Cariyelik Müessesesi ve Osmanlı'da Harem*. İstanbul: Osmanlı Araştırmaları Vakfı, 1995.
- Akyıldız, Ali. *Saray Harem ve Mahrem*. İstanbul: Timaş Yayınları, 2019.
- Akyıldız, Ali. "Son Dönem Padişahlarının Nikah Meselesi". *Osmanlı İstanbulu V*. ed. Feridun M. Emecen vd. 693-712. İstanbul: İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi Yayınları, 2018.
- Alderson, Anthony Dolphin. *The Structure of the Ottoman Dynasty*. London: Oxford at the Clarendon Press, 1956.
- Atçıl, Abdurrahman. "Osmanlı Harem'ine Dört Farklı Bakış". *Divan İlmi Araştırmalar* 15 (Şubat 2003), 247-258.
- Aynî, Ebû Muhammed (Ebû's-Senâ) Bedrüddîn Mahmûd b. Ahmed b. Mûsâ b. Ahmed. *el-Binâye şerhu'l-Hidâye*. 13 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 2000.
- Bâbertî, Ekmelüddîn Muhammed b. Mahmûd b. Ahmed er-Rûmî el-Mısırî. *el-Înâye şerhu'l-Hidâye*. 10 Cilt. Dârü'l-Fikr, ts.
- BOA, Osmanlı Arşivi. *Babiali Evrak Odası (BEO)*, 3589/269104, Tarih: H-13-06-1327 (2 Temmuz 1909).
- BOA, Osmanlı Arşivi. *Babiali Evrak Odası (BEO)*, 3793/284463, H.10.08.1328 (17 Ağustos 1910).
- BOA, Osmanlı Arşivi. *Babiali Evrak Odası (BEO)*, 4287/321479, H.11 Mayıs 1330 (24 Mayıs 1914).
- BOA, Osmanlı Arşivi. *Babiali Evrak Odası (BEO)*, 4459/334403, H.18.5.1335 (12 Mart 1917).
- BOA, Osmanlı Arşivi. *Babiali Evrak Odası (BEO)*, 4550/341222, Belge 2, 29 Mart 1335 (29 Mart 1919).
- BOA, Osmanlı Arşivi. *Dosya Usulü İradeler Tasnifi (İ.DUİT)*, 3/19, Belge 1.
- BOA, Osmanlı Arşivi. *Dosya Usulü İradeler Tasnifi (İ.DUİT)*, 3/20, Belge 1.
- BOA, Osmanlı Arşivi. *Dosya Usulü İradeler Tasnifi (İ.DUİT)*, 3/21, Belge 2.
- BOA, Osmanlı Arşivi. *Dosya Usulü İradeler Tasnifi (İ.DUİT)*, 3/23, H.10.06.1335 (3 Nisan 1917).
- BOA, Osmanlı Arşivi. *Dosya Usulü İradeler Tasnifi (İ.DUİT)*, 6/146, Belge 1, 5.R.1337 (8 Ocak 1919).
- BOA, Osmanlı Arşivi. *Dosya Usulü İradeler Tasnifi (İ.DUİT)*, 7/16, 18 Nisan 1336 (1920).
- BOA, Osmanlı Arşivi. *Dosya Usulü İradeler Tasnifi (İ.DUİT)*, 7/19, Belge 1, 5.R.1337 (8 Ocak 1919); *BOA, İDUİT*, 7/16, Belge 2, 17 Nisan 1336 (17 Nisan 1920).
- BOA, Osmanlı Arşivi. *Hariciye Nezareti İstanbul Murahhahşığı (HR.İM)*, 148/85, 27 Haziran 1925; *BOA, Dâhiliye Nezareti İdare-i Umumiye (DH.İ.UM)*, 7/1, H.26.09.1337 (25 Haziran 1919).
- BOA, Osmanlı Arşivi. *Meclis-i Vükelâ (MV)*, 255/9, Belge 2.
- BCA, Cumhuriyet Arşivi. 30.1.00, 49.290.1, Dosya Ek:D, 1948.
- BCA, Cumhuriyet Arşivi. 30.10.00, 202.381.10, Dosya Ek:244, Tarih: 23.12.1923.
- BCA, Cumhuriyet Arşivi. 30.10.00, 202.381.10, Dosya Ek:244, Tarih: 23.12.1923.
- BCA, Cumhuriyet Arşivi. 30.10.00, 203.391.27, 10.04.1948.
- Cessâs, Ahmed b. Alî Ebû Bekr er-Râzî. *Şerhu Muhtasari't-Tahâvî*. thk. İsmetullah İnâyetullah Muhammed vd. Beyrut/Medine: Dârü'l-Beşâiri'l-İslâmiyye/Dârü's-Sirâc, 2010.
- Düstûr, Tertîb-i Sâni*. 12 Cilt. Dersaadet: Matbaa-i Osmâniye, 1329.
- Ekinci, Ekrem Buğra. "Sultan Abdülhamid Dokuz Zevcesiyle Aynı Anda Nikâhlı Mıydı?" *Derin Tarih* 90 (Eylül 2019), 74-79.
- Ekinci, Ekrem Buğra. *Sultan Abdülhamid'in Son Zevcesi Behice Sultan'la Altı Ay*. İstanbul: Timaş Yayınları, 2017.
- Haddâd, Radiyyüddîn Ebû Bekr b. Alî b. Muhammed. *el-Cevheretü'n-neyyire 'alâ Muhtasari'l-Kudûri*. 2 Cilt. el-Matbaatü'l-Hayriyye, 1322.
- Hurşid Paşa. "Hurşid Paşa'nın Saray Hatıraları". *Hayat Tarih Mecmuası* 5 (Haziran 1965).
- İbn Âbidîn, Muhammed Emîn b. Ömer b. Abdilazîz el-Hüseynî ed-Dımaşkî. *Reddü'l-muhtâr ale'd-Dürri'l-muhtâr şerhi Tenvîri'l-epsâr*. thk. Âdil Ahmed Abdülmevcûd - Ali Muhammed Muavviz. 10 Cilt. Riyad: Dâru Âlemi'l-Kütüb, 2003.
- İbn Hacer el-Heytemî, Ebû'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed b. Muhammed es-Sa'dî. *el-Fetâva'l-fikhiyyetü'l-kübrâ*. 4 Cilt. el-Mektebetü'l-İslâmiyye, ts.
- İbn Nüceym, Sirâcüddîn Ömer b. İbrâhîm b. Muhammed. *en-Nehrü'l-fâik şerhu Kenzi'd-dekâik*. thk. Ahmed İzzü İnâye ed-Dımaşkî. 3 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 2002.
- İbn Nüceym, Zeynüddîn b. İbrâhîm b. Muhammed el-Mısırî. *el-Bahrü'r-râik şerhu Kenzi'd-dekâik (Minhatü'l-hâlik ile birlikte)*. 8 Cilt. Dârü'l-Kütübü'l-İslâmî, 2. Basım, ts.
- İbnü'l-Hümâm, Kemâlüddîn Muhammed b. Abdilvâhid b. Abdülhamid es-Sivâsi el-İskenderî. *Fethu'l-kadır*. 10 Cilt. Dârü'l-Fikr, ts.
- Kâsânî, Alâüddîn Ebû Bekr b. Mes'ûd b. Ahmed. *Bedâi'u's-sanâi' fi tertîbi's-şerâi'*. 7 Cilt. Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 2. Basım, 1986.
- Koçak, Cemil. *II. Abdülhamid'in Mirası*. İstanbul: Arba Yayınları, 1990.

1284 | Mustafa Ateş – Abdullah Erdem Taş, Sultan II. Abdülhamid'in Eşleri ve Nikâh Meselesi

- Kudûrî, Ebû'l-Hüseyn Ahmed b. Ebî Bekr Muhammed b. Ahmed. *et-Tecrîd li'l-Kudûrî*. thk. Muhammed Ahmed Sirâc vd. 12 Cilt. Kahire: Dâru's-Selâm, 2. Basım, 2006.
- Kur'ân-ı Kerîm Meâli*. çev. Halil Altıntaş – Muzaffer Şahin. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 12. Basım, 2011.
- MA, Meclis-i Ayan 3. Dönem. *Meclisi Ayan Zabıt Ceridesi İctima: 34, 9 Mart 1334/1918*. Ankara: TBMM Basımevi, 1990.
- <https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/MECLISIA-YAN/mad03ic04c002/mad03ic04c002ink034.pdf>
- Mergînânî, Ebû'l-Hasen Burhânüddîn Alî b. Ebî Bekr b. Abdilcelîl el-Fergânî. *el-Hidâye fî şerhi Bidâyeti'l-mübtedî*. thk. Talâl Yûsuf. 4 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, ts.
- Mevsûfî, Ebû'l-Fazl Mecdüddîn Abdullâh b. Mahmûd b. Mevdûd. *el-İhtiyâr li-ta'lîli'l-Muhtâr*. thk. Mahmud Ebû Dakîka. 4 Cilt. Matbaatü'l-Halebî, 1937.
- Mislimelek Hanım. *Haremde Sürgüne Bir Osmanlı Prensesi*. ed. Nemika Deryal Marşanoğlu. İstanbul: İnkılap Kitabevi, 2011.
- MM, Meclis-i Mebusan 1. Dönem. *Meclisi Mebusan Zabıt Ceridesi İctima: 16, 8 Kânunusani 1324/21 Ocak 1909*. Ankara: TBMM Basımevi, 1982.
- <https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/MEC-MEB/mmbd01ic01c001/mmbd01ic01c001ink017.pdf>
- MM, Meclis-i Mebusan 2. Dönem. *Meclisi Mebusan Zabıt Ceridesi İctima: 81, 17 Nisan 1326/1910*. Ankara: TBMM Basımevi, 1985. <https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/MEC-MEB/mmbd01ic02c004/mmbd01ic02c004ink081.pdf>
- MM, Meclis-i Mebusan, 3. Dönem. *Meclisi Mebusan Zabıt Ceridesi İctima: 57, 26 Şubat 1334/1918*. Ankara: TBMM Basımevi, 1991.
- <https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/MEC-MEB/mmbd03ic04c002/mmbd03ic04c002ink057.pdf>
- Molla Hüsrev, Muhammed b. Ferâmurz. *Dürerü'l-hükkâm şerhu Gureri'l-ahkâm*. 2 Cilt. Dâru İhyâi'l-Kütübi'l-Arabîyye, ts.
- Osmanoğlu, Ayşe. *Babam Abdülhamid*. İstanbul: Güven Yayınevi, 1960.
- Pakalın, Mehmet Zeki. *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*. 3 Cilt. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 3. Basım, 1983.
- Peirce, Leslie P. *The Imperial Harem Women and Sovereignty in the Ottoman Empire*. New York: Oxford University Press, 1993.
- Seydişehrî, İbnülemin Mahmud Esad. *Kitâbü Nikâh ve Talâk*. Dersaadet: Matbaa-i Hayriyye, 1326.
- Şâfiî, Muhammed b. İdrîs eş-Şâfiî. *el-Ümm*. 8 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1990.
- Şelebî, Şihâbüddin Ahmed b. Muhammed b. Ahmed eş-Şelebî. *Hâşiyetü's-Şelebî alâ Tebyîni'l-hakâik*. 6 Cilt. Bulak: el-Matbaatü'l-Kübra'l-Emiriyye, 1313.
- Şeybânî, Ebû Abdillâh Muhammed b. el-Hasen b. Ferkad. *el-Asl*. thk. Muhammed Boynukalın. 12 Cilt. Beyrut: Dâru İbn Hazm, 2012.
- Şeyhîzâde Damad Efendi, Abdurrahmân b. Muhammed b. Süleymân. *Mecma'u'l-enhur fî şerhi Mülteka'l-ebhur*. 2 Cilt. Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, ts.
- Uluçay, M. Çağatay. *Harem II*. İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2017.
- Uluçay, M. Çağatay. *Padişahların Kadınları ve Kızları*. İstanbul: Ötüken Neşriyat, 6. Basım, 2012.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakki. *Osmanlı Devletinin Saray Teşkilatı*. Ankara: TTK, 2014.
- Yılmaz, Ömer Faruk. *Sultan İkinci Abdülhamid Han'ın Aile Hayatı*. İstanbul: Hamidiye Kitaplığı, 4. Basım, 2018.